

Reprezentacijos kaip modernizmo sąvokos santykiškas sunnykimas sociologijoje. Durkheimio, Parsonso ir Giddenso modeliai

Santrauka

Šio straipsnio tikslas - istorinės raidos atžvilgiu išnagrinėti tris teorinius – Durkheimio, Parsonso ir Giddenso – modelius, įvertinant reprezentacijos kaip modernizmo sąvokos santykiško sunykimo sociologijoje požymius. Daroma išvada, kad neapibrėžtumas įsiskverbia į pačias sociologijos prielaidas: nūdienos socialinių teorijų skiriamasis bruožas yra tas, kad atsisakoma paprasčiausio ankstesniųjų teorijų rekonstravimo, bet veikiau siekiama į naująsias sociologinio mąstymo formas kritiškai įtraukti bemaž visų socialinės srities ir humanitarinių mokslų komponentus, nes klausiama apie lemiamą vaidmenį, kurį konstruojant tikrovę vaidina naratyvas. Naratyvo sąvoka darosi svarbi šiandienos sociologijoje, skatindama svarstyti santykį tarp reprezentacijos ir tikrovės. Kadangi nūdienos sociologija vis dažniau savo veiklą sieja su viešąja, praktine, kritine sfera, stiprėja ir reflektyvusis svarstymų pagrindas. Šiandieną pasirenkamas standartas, anksčiau plačiai taikymas meno kritikoje, - kilęs iš skirtumo tarp “vaizdinio” ir “vaizdavimo”, tariai natūralios suvokimo savybės ir gebėjimo įvardinti šią savybę kaip istorinę ir socialinę konstrukciją. Svarbiausia, jog tai nėra perskyra, kuri kritiškai ir vienpusiškai vertina tik vieną – empirinį – lygmenį. Vaizdinio ir vaizdavimo perskyra ne tik pabrėžia, kad stebėjimu pagrįstas naivusis empirizmas iš tikrųjų visuomet turi numanomas vertybines ir teorines prielaidas, bet ir nurodo tiek empirinio, tiek teorinio vaizdinio – reprezentacijos – problemškumą.

Anthony'io Giddenso požiūris į klasikinį – Durkheimio ir Parsonso - reprezentacijos modelį iš esmės skiriasi. A. Giddenso struktūros samprata yra glaudžiai susijusi su praktine sąmone, kurią sudaro abipusiai “numanomo pažinimo” kamienai: struktūrinimo teorija ypač pabrėžia, kad individai pažinimu atkuria socialinę sistemą. Norėdamas paaiškinti socialinės sistemos atkūrimą neužgoždamas pažinių socialinių veikėjų, Giddensas pertvarko struktūros sampratą, susiedamas ją su tam tikromis taisyklėmis ir ištekiais, kuriuos individai pasitelkia savo socialinėje praktikoje. Socialinės struktūros dvilypumas keičia ir “išorinio pasaulio” apibrėžimą. Anot A. Giddenso, pati struktūra nėra diurheimiška prasme “išoriška” individams.

Kritikuodamas struktūrinio funkcionalizmo “ortodoksinį konsensą”, Giddensas parodo, kad funkcionalizmo hegemonija nukreipia sociologiją klaidinančia kryptimi, padėdama institucionalizuoti natūralistinių socialinės tikrovės tyrimo modelį. Svarbi Giddenso analizės išvada: tiek funkcionalizmas, tiek empirinė sociologija, nepaisant to, kad egzistavo priešinguose ašigaliuose, sukūrė tą patį racionalistinių-empiristinių reprezentacijos modelį, kuris į pirmą vietą iškėlė “natūralistinių” arba teorinio, arba empirinio “fakto” objektyvumą ir savaime suprantamumą. Esminis sociologinės analizės uždavinys yra pasiūlyti sudėtinį teorinį pagrindą siekiant paaiškinti šių dienų socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo transformacijas.

I. Naratyvinis šiuolaikinės sociologijos pagrindas

Metodologiniu požiūriu dabartinių socialinių teorijų pagrindas yra sudėtinis ir apima ne tik skirtingų teorinių krypčių įvairovę, bet ir kompleksiskus tarpdalykinius pradus. Esminiai pasikeitimai, galima sakyti, prasidėjo tuomet, kai sunyko konvencinė, daugiau nei šimto metų senumo priešprieša tarp „natūralistinio“ pažinimo, kuris gamtotyros pavyzdžiu siekia nustatyti dėsningumus, o kartu ir paaiškinti, ir „interpretacinio“ pažinimo, siekiančio suprasti prasmės ir aukštesniųjų moralinių tikslų klausimus. Pagrindinis šių dienų raidos požymis yra metodologinis kompleksiskumas, apimantis abiejų paminėtų krypčių elementus. Kitas svarbus pasikeitimas yra tas, jog kritiškai ir pozityviai, t.y. pasitelkiant įvairiapusiškesnes teorines alternatyvas, pradėti vertinti tiek abstraktūs teoriniai modeliai, tiek vadinamųjų empirinių „faktų“ tiesa. Drauge išryškėja dar vienas, iš pirmo žvilgsnio tarsi nereikalaujantis papildomo dėmesio, socialinių mokslų raidos bruožas, kurio stygius, beje, gali niekais paversti visas pastangas adekvačiai suprasti bet kuriuos naujus šiandienos teorinio junglumo ieškojimus: itin svarbu pakankamai įvertinti „savaime suprantamą“ faktą, kuris rodo, kad skirtingų teorinių krypčių analizė kartu yra ir įvairių empirinės tikrovės lygmenų įtraukimas į sudėtinį aiškinimo pagrindą. Sudėtinis analizės lygmenų kamienas paprasčiausiai nebegali apsiriboti arba tik abstrakčių modelių aprašymu, arba tik empirinių tyrimų rezultatais. Priartėti prie empirinės tikrovės padeda ir sudėtinis, tarpdalykinis teorinių krypčių pažinimas. Kitaip tariant, įvairiapusių metodologinių komponentų įtraukimas skatina tyrinėti šiandienos teorijų istoriją ir rodo praktinę jos svarbą.

Pastaraisiais dešimtmečiais į pirmą vietą iškyla socialinių reiškinių neapibrėžtumo klausimai, kurių teisingumo ar klaidingumo jau nepavyksta nustatyti paprasčiausiu „empiriniu tikrinimu“. Kaip jau minėta, itin svarbus skiriamasis šiuolaikinės raidos bruožas yra tas, kad atsisakoma ankstesniųjų teorijų rekonstravimo, bet veikiau siekiama į naujas sociologinio mąstymo formas kritiškai įtraukti bemaž visų socialinės srities ir humanitarinių mokslų komponentus. Akivaizdu, kad sunyksta pasitikėjimas vientaisiais, monolitiniais modeliais, o tuo tarpu

sustiprėja domėjimasis aktualiais socialinių ir humanitarinių mokslų istorijos bruožais ir praktine jų svarba. Neapibrėžtumas išsiskverbia į pačias sociologijos prielaidas, nes klausiama apie lemiamą vaidmenį, kurį konstruojant tikrovę vaidina naratyvas.

Sociologinio naratyvo - sociologo kaip pasakotojo vaidmens – klausimas negali nekelti nerimo tradicinėms tyrimo nuostatomis, nes naujojo požiūrio plėtojimas itin suproblemina empirines prielaidas. Tikriausiai nesuklystume pasakę, kad naratyviniu pagrindu formuojasi nauja įvairių disciplinų suartėjimo ir tarpdalykinio tyrimo erdvė. Briano Richardsono teigimu, tik dabar išaiškėjo hiperboliškos *naujojo romano kūrėjo* pagyros: „Pažinimo mokslas pateikia eksperimentinį liudijimą, susijusį su teiginiu, kad naratyvas yra pagrindinis žmonių pažinimo šaltinis.“ (Richardson 2000; 168) Naratyvui skverbiantis į pačias įvairiausias sritis, galima drąsiai teigti, kad tai yra literatūrinis sugebėjimas, neatskiriamas ir nuo sociologinio pažinimo.

Kalbant apie pažinimo, „tiesos“, „įsitikinimų“, žinojimo santykio su vertybinėmis nuostatomis klausimus, sociologų vartojami terminai dažniausiai laikomi savaime suprantamais dydžiais. Kadangi sociologija, kaip teigia vėberiškoji tradicija, yra interpretacinis socialinio veiksmo supratimas, tai „susiejimo su vertybėmis“ ar „priskyrimo vertybėms“ aspektai, kurie sudaro sociologo metodologinės veiklos pagrindą, didžiąja dalimi priklauso nuo paties „epistemologo“ supratimo apie tai, kaip paprasti žmonės vartoja terminus, susijusius su pažinimo tiesa. Tačiau modernistinėje sociologijoje paprastai eliminuojamas naratyvinis aspektas: santykis tarp metodologinio atskaitos taško, išsilaikiusio socialiniame-istoriniame kontekste, ir atitinkamo vaizdinio ar reprezentacijos paprastai nėra aptariamasis.

Santykiškai galima skirti *realistinę*, *reliatyvistinę* ir *pliuralistinę* sociologinio pažinimo koncepcijas. Realizmas remiasi dažniausiai nekvestionuojama, savaime suprantama prielaida, kad pažinimo metodai atskleidžia „išorinius“, objektyvius socialinius faktus, kurie ir sudaro mokslo pagrindą. Pažinimas iš esmės yra universalių kategorijų nustatymo procesas, nepaisant to, kuriai socialinei grupei ar kitam socialiniam kontekstui priklauso pažįstantysis. Šiuo atveju svarbiausia atsakyti į klausimą, kurios pažinimo formos leidžia arčiausiai priartėti prie tiesos. Ir apskritai, pažinimo *pateisinimo* klau-

simai laikomi “filosofiniais” ar metateoriniais klausimais – linkstama manyti, kad *tiesos faktai* yra savaime pateisinami dydžiai. Tuo tarpu reliatyvistų teigimu, nė vienas tikrovės pažinimo būdas neturi pirmenybės lyginant su kitu – skirtingi žmonės skirtingai siekia pažinti tikrovę. Pažinimas yra giliai susijęs su pažįstančiojo asmens įsitikinimais ir platesnio socialinio konteksto pagrindu, vadinasi, negali būti pateisinamas kaip objektyvių mokslinių tiesų sandauga. Šiuo atveju svarbiau atsakyti į klausimą, kurie veiksniai nulemia žmonių įsitikinimus. Pliuralistai linkę svarstyti santykį tarp fakto ir vertybės, bandydami atsakyti į klausimus: kaip specifinės socialinės grupės sukuria skirtingas pažinimo sistemas, remdamosi socialinės galios pateisinimu, kurie socialiniai veiksniai nulemia pažinimą. Jeigu reliatyvistai linkę pripažinti esant daugelį pažinimo sistemų kiekvienoje socialinėje grupėje, išvelgdami kiekvienos pažinimo sistemos prieštaravimus, tai pliuralistai teigia, jog tam tikrai idėjų struktūrai būdinga galia, kurią pasitelkdama struktūra linkusi ginti pačią save, o todėl pažinimą pateisina galios aspektų vyravimas kiekvienoje atskiroje socialinėje grupėje. Tiek reliatyvistai, tiek pliuralistai didelį dėmesį skiria sociologinio *reflektyvumo* sampratai: socialinės galios ir prievartos aspektų kritiškas įvertinimas leidžia išsipainioti iš socialinių suvaržymų, kuriuos sukuria įvairios šiuolaikinės tikrovės formos, gniaužtų.

Nors šie trys pažinimo tipai esti tik idealieji tipai, tačiau reliatyvizmo ir pliuralizmo koncepcijų, kurios sudaro alternatyvą iki šiol viešpatavusiai “realistinei” pažinimo formai, skverbimasis į sociologijos teorijas vis dažniau įtraukia naujas ir specifines sociologijos sąvokas. Viena iš tokių sąvokų, kuri yra svarbi kalbant apie socialumo krizę ir tradicinio referento sunykimą, yra *kontekstinio išsiskynimo ar išsipainiojimo/išsipainiojimo* terminas – svarbus šiuolaikinės sociologinės analizės komponentas.¹

Pastaruoju atveju visiškai nesvarbu, ar kalbama apie paskirų individų sąveiką, ar kolektyvinio veiksmo bei institucinių darinių nagrinėjimą. Paminėtinė sociologijos prielaida yra ta, kad socialinius reiškinius galima suprasti tik atsižvelgiant į santykį su specifiniu socialiniu-istoriniu kontekstu. Norint įvardinti netarpišką sąveiką, svarbu suprasti kontekstinį išsiskynimą, nes bet kurio specifinio veiksmo

prasmė, kad ir kokia beatrodytų atsitiktinė, dažnai yra išsiskynijusi socialinių sąveikų tinkle. Kadangi socialinė tikrovė turi daug prasmų sluoksnių, sociologijos analizė įgyja reflektyvumo bruožus.

Nors metodologinio reflektyvumo nuostata, nusakanti vaisingą epistemologinių diskusijų įtampą, visuomet buvo humanistikos atsinaujinimo šaltinis, to paties negalima pasakyti apie sociologiją ir, ko gero, apie visus socialinius mokslus. Daugiau negu prieš tris dešimtmečius Edwardas Tiryakianas yra pažymėjęs: “Pernelyg dažnai laikome savaime suprantamu dalyku tai, ką geriausiai pažįstame, o sociologams tai yra pati sociologija. Tai sakydamas aš neturiu mintyse sociologijos kaip dalyko tarp kitų akademinių objektų, abstrakcijos, susidedančios iš abstrakcijų, – turiu galvoje sociologiją kaip daugiaaspektę veiklą ir koncepcijas, kurios turėjo ir turi didžiulę egzistencinę svarbą žmonėms, kurie galvoja apie save kaip apie sociologus. (Tiryakian 1971; 1)

Pradedant klasikiniu tarpsniu sociologija suformulavo gana griežtas sociologinio metodo taisykles, kurios skatino gamtos mokslų pavyzdžiu visus socialinius reiškinius nagrinėti kaip “daiktus”, o ilgainiui, vis labiau stiprėjant taikomosios, inžinerinės sociologijos funkcijoms, suteikė akivaizdžią pirmenybę empiriniam analizės lygmeniui. Nėgama to, pozityvistinio, t.y. panašaus į gamtotyros metodus, mokslo laikyseną sustiprino vertybinio neutralumo nuostata, puoselėjanti atsietą, bešališką, objektyvaus socialinių reiškinių “stebėtojo”, fiksuojančio, skaičiuojančio, klasifikuojančio, sudarinėjančio koreliacijas, lenteles ir grafikus, utopiją. Utopiją todėl, kad “išorinių” empirinių faktų, “daiktų”, tikrumas dažniausiai laikomas vieninteliu ir neginčytinu mokslinio pagrįstumo liudijimu, nors iš tikrųjų empirinis lygmuo yra tik vienas tarp daugelio kitų, tarp savęs susijusių analizės lygmenų. Bet kuris žingsnis tolyn nuo vadinamųjų “faktų” iki šiol daugumos sociologų laikomas meta-fiziniu žingsniu, atitolinančiu nuo tikrovės, nepaisant to, kad apskritai negali būti tik “fizinio” analizės lygmens, – tas pats empirinis lygmuo neišvengiamai esti “meta” lygmuo ir priklauso nuo pasirinktų teorinių bei ideologinių prielaidų ar atitinkamo modelio, o svarbiausia – nuo socialinio-istorinio konteksto. Sociologijos išvalgos esmė yra bandymas suprasti analizės objektą *išsipainiojimo į kontekstą* atžvilgiu.

Priešingu atveju tiek sąvokos, tiek žinojimo principai darosi statiškos, neistorinės aiškinimo priemonės. Pagrįstas faktais „žinojimas“ atmeta reliatyvizmo problemas, nematydamas reikalo patikrinti, ar sąvokos iš tikrųjų „įvardija objektus“, esančius už jų.² Tačiau kintantis socialinis kontekstas skatina metodologiškai peržiūrėti ir konvencinių aiškinimo principų bei priemonių visumą. Metodologiniai prieštaravimai, kuriuos atskleidė socialinio tikrovės konstravimo tezės pagrindimas, skirtingos pozityvizmo ir postpozityvizmo nuostatos, postmodernizmo raida, išplėtojusi kai kuriuos kritinės teorijos principus, verčia radikalai suabejoti objektyvaus socialinio mokslo prielaidomis. Sunksta tikėjimas ontologiniu realizmu ir kiekybiniais metodais, kuriuos išplėtojo tradicinė pagrindžiančioji sociologija. Būtent šis laikotarpis subrandino reflektivosios rašymo formos poreikį, skatinantį „atgręžti vienas į kitą etnografinius ir teorinius tekstus“ (Denzin 1996; 743). Pagrindžiamumo siekimas yra nusakomas kaip slopinančioji uždaro proto savybė, o objektyvaus socialinio mokslininko samprata apibūdinama kaip mitas. Steveno Seidmano teigimu, sociologija turi plėtoti socialinio ir moralinio argumentavimo formas, skatinti moralines viešąsias diskusijas, susijusias su socialinės raidos padariniais ir socialinėmis vertybėmis. Negana to, sociologai privalo itin kritiškai vertinti proto uždaro ir ortodoksijos gynėjus, ir visus tuos, kurie siekia apeiti atvirą viešąją moralinę diskusiją, remdamiesi pagrindžiamaisiais argumentais:

Sociologijos teorija pasiklydo. Ji prarado didžiąją dalį savo socialinės ir intelektualinės svarbos; ji atsisiejo nuo konfliktų ir viešųjų diskusijų, kurios klestėjo praeityje; ji pasisuko į save ir iš esmės pasidarė savi-referentinė. Šiandieną sociologijos teoriją kuria ir vartoja beveik tik sociologijos teoretikai. <...> Jos intelektualinis ir socialinis uždavimas susijęs su beveik nuolatinio krizės jausmu, kuris apima šiuolaikinę sociologijos teoriją. Šis nelaimės signalas iš dalies kyla iš jos pagrindinio projekto: pagrindimo ieškojimo ir visuminės visuomenės teorijos. Siekdami atgaivinti sociologijos teoriją, privalome atsisakyti scientizmo, t.y. vis stiprėjančios absurdiškos pretenzijos kalbėti Tiesos, epistemiškai privilegijuoto diskurso vardu. Mes turime atsisakyti pagrindimo ieškojimo – vienos teisingos ar pagrįstos prielaidų visumos, konceptinės strategijos ir aiškinimo. Sociologijos teorija bus atgaivinta, kai ji pasidarys „socialine teorija“. (Seidman 1994; 119)

Socialumo kaip reprezentacijos krizė

Paminėti prieštaravimai skatina kritiškai išnagrinėti reprezentacijos sąvoką. Jeigu sutiksime su Jeano Baudrillardo teiginiu, jog išmonė yra pačioje šiuolaikinės tikrovės, supainiotos su savo pačios vaizdiniu, šerdyje, turėsime pripažinti, kad pats tikrovės vaizdinys yra giliai įsipainiojęs estetinėje tikrovės sandaroje. Anot Baudrillardo, menas yra visur ir dėl šios priežasties menas yra „mirus“ – ne tik todėl, kad nebėra kritinės transcendencijos, bet ir todėl, kad pati tikrovė yra persmelkta estetiškumo, neatskiriama nuo savo struktūros. Vis daugiau ir daugiau tikrovės elementų aprengiami estetiškai, ir tikrovė kaip visuma vis labiau atsiveria kaip estetinė konstrukcija. Anksčiau estetinė malonumą sudarė „natūralios“ sferos, kuri buvo dirbtinė ir suklastota, atradimas. Šiandieną, kai tikrovė ir vaizduotė yra susipynusios toje pačioje veikiančioje viesybėje, estetinis žavesys esti visur. Tai yra nesąmoningas apgavimo, montažo, scenarijaus suvokimas (šeštojo poįjūčio rūšis) perlaikytos realybės modelių šviesoje, – jau nebe gamybos erdvė, bet skaitymo ruožas, kodavimo ir iškodavimo ruožas, magnetizuojamas estetiškos tikrovės ženklų. Visur plevena neintencionali parodija, techninė simuliacija, neapibrėžiama garbė, prie kurios šliejasi estetinis malonumas, skaitymo ir žaidimo taisyklių malonumas. (Baudrillard 1983b; 150)

Kaip ir įvardijančio asmens ir jo santykio su įvardijama reprezentacija atveju, nusakomas neapibrėžtumo „ruožas“ tarp kodo ir tikrovės. Ženklas formuoja „kodą“, kuris standartizuoja reikšmes. „Postmodernioje“ kultūroje ženklai, žodžiai ir kodai sukuria savo reikšmių visatą be jokio aiškaus santykio su realiu objektu ir įvykių pasauliu.

Simuliacija – estetiškas procesas, kuris vyksta monitoriaus ekrane – atlieka nebe imitacinę, bet veikiau gamybinę funkciją. Vadinasi, ir čia estetika išsiveržia į priešakį, būtent susydamas tiek su procesu, tiek su trokštamais rezultatais. Tikrovė, kažkada laikyta tvirtu dalyku, pasirodo esanti kintama, naujai derinama ir atvira estetinių norų įgyvendinimui. Kai technologijos ekspertai šiandieną sako, kad neįtikėtina, ką mes esame pajėgūs padaryti, šis „neįtikėtina“ jau neberodo, kaip anksčiau, savimi pasitikinčios gausybės, bet nustebimą, kad medžiaginė tikrovė šitaip mažai tesipriešina. Intelektinio įsiskverbimo į jos mikrostruktūrą dėka ji keičiasi iki paskutinės skaidulos. Tikrovė – žvelgiant nūdienos technologijos požiūriu – yra sudaryta iš

lanksčiausio, lengviausio kamieno. Tvirtesnes medžiagines galias paveikia plastiškesnės, estetiškesnės procedūros.” (Welsch 1996; 4)

Negana to, darosi ginčytina ir svarbiausia modernistinės sociologijos “reprezentacija” – *sociolumo* sąvoka. Anot Baudrillardo, socialumo terminas pasitelkiamas kaip universalus bet kurio diskurso pateisinimas. Ten, kur pasirodo socialumas, kažkas yra slepiama: ignoravimas, mirtis, gundymas, ritualas, pakartojimas; slepiama, kad socialumas esti tik abstrakcija, liekana ar netgi paprasčiausiai socialumo *efektas*, simuliacija ir iliuzija. Procesas greitėja ir pasiekia savo maksimalią apimtį kartu su masine žiniasklaida ir informacija. Žiniasklaida ir informacija veikia dviem kryptimis: išoriškai sukuria daugiau socialumo, vidujai neutralizuoja socialinius santykius ir patį socialumą.

Aukštos techninės informacijos ir komunikacijos sistemų dėka lingvistiniai ženklai ir reikšmės plinta, be perstojo dauginamiesi iki lygmens, kur jau nebėra galima fiksuoti ženklų reikšmės, susieti žodį ir objektą, skirti tiesą ir klaidą, tikrovę ir iliuziją. Socialinis pasaulis darosi panašus į daugiabutę, monotonišką masę, pakylėtą spiralinio ženklų, reikšmių ir informacijos svorio. (Baudrillard 1983a ; 66)

Siekiant suprasti šiuos pokyčius neišvengiamai reikia plėtoti lingvistines ir teorines nuorodas. Sociologijos reflektyvumas iš dalies kyla iš lingvistinių ženklų ginčytinumo, kuris teoriškai skatina santykio tarp fonetinio pagrindo ir idėjų nustatymo laisvę. Kitaip tariant, vis labiau aiškėja, kad racionalistinis tikrovės vaizdinys – reprezentacija – praranda “akivaizdaus tikrumo” bruožus. Negalima nematyti, kad “simuliacijos tikrovės” samprata skatina peržiūrėti ir sociologijos “faktų” tikrumą. Todėl ne be pagrindo yra teigiama, kad, ignoruodami socialinių mokslų istoriją, patenkame į banalaus, sveiko proto lygmens pakartojimų nelaisvę.

Galima sakyti, kad pastaraisiais dešimtmečiais trys intelektualiniai humanistikos sąjūdžiai – poststruktūralizmas, postmodernizmas ir postpozityvizmas – padarė *revoliucinį poveikį* sociologijos ieškojimams, atradimams, o kartu įvairiapusiškesnių – reliatyvumo, atsitiktinumo, rizikos, tikėtinumo – aspektų įsiskverbimui į kompleksiškas aiškinimo formas. Žinoma, iš pirmo žvilgsnio žodis “revoliucinis”, turint mintyse kad ir metodologinę sritį, atrodo šiek

tiesk dirbtinis pasakymas. Juo labiau, kad slūgstant postmodernizmo įkarščiui, socialinių teorijų srityje šiandieną neaptiktume nei akivaizdžiai dominuojančių kryptų, nei radikalių teorinių alternatyvų, kaip būta anksčiau: struktūrinis funkcionalizmas *versus* konflikto teorijas, makrosociologijos kryptys *versus* mikrosociologijos kryptis ir pan. Nors sociologinės raidos požiūriu tai buvo “normali” tezės-antitezės raidos dinamika, tačiau šiandieną vadinamąjį pozicijos-opozicijos modelį, rodos, galutinai nuvainikavo visa apimanti vadinamųjų “dvinarių priešpriešų” kritika, plėtojama postmodernizmo sąjūdžio. Revoliucinis aspektas slypi gilesnėje, prielaidų sferoje: kadangi nūdienos sociologija darosi pliuralistinė, ji priversta atsižvelgti į naujas egzistencines sąlygas, peržiūrėti savo prielaidas ir konvencines sąvokas.

Tiesą sakant, šiandienos pusiausvyra, išnykus dominuojančioms kryptims ir atitinkamoms alternatyvoms, vis dėlto nėra paprasčiausias nusiramimo ir išsekimo tarpsnis. Nors neretai postmodernizmo kritikai teigia, jog “priešakinio fronto” sociologija (jeigu sutiksime, kad sociologų veikloje galima aiškiai skirti dvi – normalaus, šabloniško mokslo ir priešakinių, revoliucinių ieškojimų - kryptis) nuslysta į reliatyvizmą ir netgi nihilizmą, atmesdama intersubjektyvumo ir objektyvaus stebėtojo sampratą ir perteikdama nusivylimo bei anti-moksliskumo nuostatas, vis dėlto, ko gero, būtų galima teigti priešingai: būtent šabloniškos procedūros, reikalaujančios pateikti vienodą, griežtai struktūruotą mokslinę formą, sukuria visų socialinių reiškinių “vienodo pateisinimo” nuostatą, nes iš principo vertybinio neutralumo reikalavimas uždraudžia kelti vertybiškai keblius, “moralinius” klausimus. Tuo tarpu pliuralizmo nuostatų skverbimasis į teoriją neišvengiamai skatina svarstyti, tiksliau kalbant, atnaujinti mokslo ir vertybių santykio klausimą. Šiuo požiūriu ir pačiai sociologijai iškyla esminis klausimas, kurį maždaug prieš šimtmetį apibrėžė Maxas Weberis straipsnyje “Mokslas kaip profesinis pašaukimas”: ar Vakarų kultūroje tūkstantmečius trukęs atkerėjimo procesas ir apskritai “pažanga”, kurios svarbi dalis yra mokslas, turi kokią nors kitą negu tik praktinę ir techninę prasmę? (Weberis 1990; 70) Jeigu mokslas yra *beprasmis* ir neatsako į vienintelį mums svarbų klausimą (ką mes darysime ir kaip mes gyvensime?), kodėl gi tuomet mokslas mums

yra svarbus?

Tiek paminėtų „tolstojiškų“ moralės, tiek politikos klausimų įtraukimas, tiek pliuralizmo situacijos įvertinimas rodo, kad sociologija šiandieną išgyvena tam tikrą „metodologinę revoliuciją“, pastarąjį žodį vartojant T. Kuhno apibrėžta reikšme, – suabejojama normalių, šabloniškų metodo taisyklių ir savo prielaidų teisėtumu, jau pusantro šimtmečio nekvestionuojamo, galima sakyti, netgi sakralaus, objekto – *socialumo* ir iš dalies *socialinių santykių* „realumu“. Noromis ar nenoromis, tačiau sociologija, taikydama ankstyvųjų skeptikų principą – „susilaikymą nuo sprendinio“, vis dažniau suabejoja objektyvia „reprezentacijų“ tiesa, siekdama atsižvelgti į skirtingus analizės lygmenis ir įvertinti ne tik empirinį socialinių santykių akivaizdumą, bet ir tų pačių santykių neapibrėžtumą, tikėtiną pobūdį ir dinamiką šiandienos pasaulyje kintant socialinės *erdvės* ir *laiko* sampratoms.

Kaip teigia Zygmuntas Baumanas, humanistikoje, kitaip negu mokslo atveju, skiriamoji riba tarp *ekspertų* ir *paprastų žmonių* arba tarp tų, kurie turi teisę pasakoti autoritetingus pasakojimus, ir tų, kuriems leidžiama tik klausytis, yra sunkiai apibrėžiama ir gana neaiški:

Humanistika neturi nei noro, nei gali dubliuoti Gamtos sustingimą ir nebylumą. Tikrovė, kurią ji tiria, nėra nei neartikuliuota, nei bekalbė; priešingai, ji sudaryta iš žodžių ir šie žodžiai yra perteikiami. Tikrovė, su kuria susiduria sociologai, buvo žmonių tikrovė gerokai anksčiau prieš papasakojant humanistikos pasakojimus; tikrovė būtent dėl to, kad tai buvo „žmonių tikrovė“, esanti žmonių patyrimo – išgyventa žmonių, interpretuota žmonių, įvardinta žmonių, pasakota ir perpasakota žmonių. Ir todėl trokšamas imunitetas prieštaravimams, vadinamas „tikrumu“ (*certainty*), neateina į humanistiką natūraliai, jo įgijimas nėra toks lengvas. (Bauman 2000; 72-3)

Ir kai tik sociologija susiduria su neraminančia ir rizikinga perspektyva, kuri grasina sunaikinti modernistinį „tikrumo“ principą, ji bemačiusi griebiasi „savo užrašų ir patikrina savo laboratorinę įrangą“. Tačiau esmė yra kita: humanistika nėra nesubrendusi „geriau įsitvirtinusių“ mokslo šakų sesė. Ji užsiima visiškai skirtinga veiklos rūšimi ir dėl šios priežasties niekada nebus „panaši į gamtotyrą“. Humanistika negali „pakilti“ iki mokslinio statuso, kol egzistuoja šabloniškos tvarkos rutina – ji sunyksta tuomet, kai tikslas jau atrodo esąs pasiektas. Kiek-

viena humanistikos pastanga, nukreipta į reikšmės užbaigimą (jeigu tai būtų galima pasiekti), *nutildytų politinius, filosofinius, etinius ir estetinius klausimus*:

Humanistika skolinasi savo *raison d'être*, savo tyrimo dalyką, iš kalbančių subjektų įvairiapusiškumo, *Erlebnis*-se turtingumo, jų pasakojimo įvairovės; kitaip tariant, humanistika plačiai domisi žmonių patyrimo įvairove; humanistikos versmė – žmonių įvairovė ir skirtumai. Tačiau didžiąją moderniosios istorijos tarpsnį humanistika, o sociologija labiausiai, siekė įveikti šią įvairovę, sukurti pasakojimą, kuris laikytų nepagrįstais visus kitus, anksčiau pasakotus ir netgi dar nepasakotus pasakojimus; pakeisti įvairovę vienviene, nedarna – darna, daugelį balsų – vienu balsu. Atrodė, kad humanistika pasirengusi savižudybei, bandydama nukirsti šaką, ant kurios sėdi, sugriauti savo pačios egzistavimo tikslą. (Bauman 2000; 71)

Kadangi nūdienos sociologija vis dažniau savo veiklą sieja su viešąja, praktine, kritine sfera, žmonių viltimis ir nerimu esant laisvės sąlygoms, stiprėja ir reflektyvusis svarstymų pagrindas. Nebūtų klaidinga teigti, kad šiandieną pasirenkamas standartas, anksčiau plačiai taikomas meno kritikoje, – kilęs iš skirtumo tarp „vaizdinio“ ir „vaizdavimo“, tariamai natūralios suvokimo savybės ir gebėjimo įvardinti šią savybę kaip istorinę ir socialinę konstrukciją. Svarbiausia, jog tai nėra perskyra, kuri kritiškai ir gana vienpusiškai vertina tik vieną – empirinį – lygmenį. Vaizdinio ir vaizdavimo perskyra ne tik pabrėžia, kad stebėjimu pagrįstas naivusis empirizmas iš tikrųjų visuomet turi numanomas *vertybines* ir *teorines* prielaidas, bet nurodo tiek *empirinio*, tiek *teorinio* vaizdinio – reprezentacijos – problemiskumą.³

Atgyja senasis ginčas tarp „realistų“ ir „nominalistų“, giliau išsisknijęs humanistikoje. Meninės sociologijos analogijas pakankamai aiškiai liudija literatūros tyrimų istorija, tiksliau kalbant, dabartinis ginčas tarp dviejų požiūrių: „Realistai“ paprastai įvardija teksto reikšmės kaip teisėtas (iš principo bet kuriame lygmenyje) pasitelkdami empirinius faktus. Jų pirminė užduotis yra nustatyti determinuotas reikšmes ir determinuotas tekstų kilmės aplinkybes: šitaip darosi iškilus interpretacinis ir istorinis pagrįstumas. „Reliatyvistų“ požiūriu reikšmės esti mažiau suvaržytos empirinių faktų; arba dėl to, kad jas gali skirtingai konstruoti vietinės interpretacinės bendruomenės remdamosi nepalyginamomis

konvencijomis, arba dėl to, kad jos paklūsta “tarsi save išsklaidančiai pačios kalbos prigimčiai”. (Schneider 1997; 244)

Reliatyvizmo aspektų įsisąmoninimas leidžia suprasti ir šiuolaikinės “naratyvinės sociologijos” svarbą, kadangi visi socialiniai moksliniai tekstai yra susiję naratyvine struktūra ir naratyvinėmis priemonėmis, nors šią struktūrą ir atitinkamas priemones dažnai slepia “moksliniai rémai”, kurie ir patys yra meta-naratyvas: “Mes suteikiame prasmę pasauliui ir konstruojame tikrovę pasitelkdami naratyvą, išaukštindami aktyvų, bet dažnai paslėptą vaidmenį, kurį vaidina tyrėjas. (Ferber 2000; 342)

Dėl visų suminėjų priežasčių darosi aišku, kodėl naratyvo sąvoka darosi tokia svarbi šiandienos sociologijoje, skatindama svarstyti santykį tarp reprezentacijos ir tikrovės. Nėra tokios “transcendentinės kalbos”, kurią pasitelkus būtų galima galutinai išspręsti konfliktus, susijusius su skirtingais analizės lygmenimis, įskaitant ir diskusijas dėl empirinių faktų. Todėl empirinio patikrinimo galimybės visuomet yra problemiškos - netgi tie patys faktai gali turėti skirtingas reikšmes skirtingose teorijose.

Reprezentacija ir santykiškas jos “sunki-mas”

1. Durkheimo “kolektyvinių reprezentacijų” savarankiškumas

Sociologijos objekto esmę didžiąja dalimi nusako socialinių santykių reprezentavimas. Sociologai neišvengiamai pasirenka tam tikrus dirbtinius modelius, stilistines ir retorines formas ar idealiuosius tipus, kai siekia paaiškinti socialinę tikrovę, nes socialinė tikrovė paprastai laikoma “didesniu dydžiu” negu atskirų jos dalių suma. Nepaisant to, “objektyvūs” reprezentacijos požymiai gali turėti skirtingą reikšmę skirtinguose kontekstuose. Toks reprezentacijų neapibrėžtumas reikalauja, kad žmonių veiksmai būtų nuolat interpretuojami. Tiek stebėtojai, tiek dalyviai nuolat “kuria prasmę” pasitelkdami daugiopus kontekstus, kuriuos jie kuria per tvarkydami aplinką ir pačius save. Todėl kai svarstomi naratyviniai sociologijos aspektai, socialinio veiksmo aiškinimas dažniausiai yra sutartinis atskaitos taškas, kadangi visi žmonių veiksmai yra abipusiškai neapibrėžti: juos atlieka reflektyvūs, pažinūs

veikėjai sąveikaudami su kitais pažiniais ir reflektyviais veikėjais. Modernioji sociologija nuo pat pradžių sutelkė dėmesį į dabartį. Vadovaudamasi šiuo principu, kaip pagrįstai pažymi Klausas Lichtblau, ji pradėjo “atvirą varžymąsi su interpretaciniu filosofinės, literatūrinės ir istorinės diagnozės potencialu” (Lichtblau 1995; 25).

Klasikiniu sociologijos laikotarpiu E. Durkheimas, ieškodamas savarankiško sociologijos mokslo objekto ir metodo, primygtinai teigė, jog sociologija nieku gyvu negali paprasčiausiai pasiskolinti iš kitų mokslų vieną ar kitą teiginį ir paskui jį pritaikyti socialiniams faktams. Veikia “kolektyvinis mąstymas, visas, tiek forma, tiek ir turinys, turi būti tiriamas pats, su niekuo nesusietas, jaučiant tai, kas jame yra specifiška <...>” (Durkheim 2001; 18). Todėl Durkheimas padarė svarbią išvadą, kuri iki pastarųjų dešimtmečių lėmė pozityvistiškai orientuotą sociologijos raidą: “Mes pasiūlėme mokslines išvadas numatyti ne filosofiniu žvilgsniu, o paprastai apibūdinti, pagal kokius išorinius požymius galima atpažinti moksliskai tiriamus faktus, kad mokslininkas sugebėtų juos pastebėti ten, kur jie yra, ir nepainiotų su kitais.” (Durkheim 2001; 19)

A. Comte’as ir H. Spenceris, anot Durkheimo, nagrinėjo sąvokas, bet ne daiktus. Apskritai viena iš didžiausių sociologijos problemų, kaip ją įvardijo Durkheimas, yra ta, kad tam tikros klaidinančios, išankstinės sąvokos (*praenotiones*, kaip jas vadino Baconas) siekia valdyti protus ir pakeisti savimi daiktus. Tuo tarpu “daiktas iš esmės atpažįstamas pagal tai, kad jis negali būti pakeistas paprastu valios aktu.” (Durkheim 2001; 48) Štai kodėl, pasak Durkheimo, socialiniai reiškiniai – tai daiktai, ir juos reikia suvokti kaip daiktus: “Jie ne tik nėra mūsų valios produktai, bet patys apibrėžia ją iš šalies, jie atrodo nelyginant formos, kuriose mes priversti lieti savo veiksmus” (*ibid.*).

Kadangi daiktas – tai “jėga, kurią gali sukurti tik kita jėga, tai norint išaiškinti socialinius faktus, reikia surasti energijos, galinčios juos sukurti (Durkheim 2001; 141-2). Plėtodamas savo teiginį apie kolektyvinės sąmonės svarbą darbo pasidalijimo procesuose, Durkheimas pabrėžė, kad socialiniai faktai susideda iš “reprezentacijų ir veiksmų”. Be to, Durkheimas parodė, kad svarbiausias sociologo rūpestis yra tos socialinės reprezentacijos, kurios įgyja kalbinę formą: “Konceptų sistema, būdama

tarsi mūsų mąstymo įrankis kasdieniame gyvenime, yra atspindėta gimtosios kalbos žodyne. Juk konceptą išreiškia kiekvienas žodis. O kalba yra fiksuota; ji kinta labai lėtai, todėl tas pats atsitinka ir su ją atspindinčia konceptų struktūra.” (Durkheim 1999; 478)

Taigi Durkheimo reprezentacijos samprata kvietė tirti ne stebimą, empirinę, bet konceptinę, vidinę socialinio fakto aplinką, kadangi socialinio fakto funkcija tegali būti socialinė, t.y. ji sąlygoja socialiai naudingų padarinių kūrimą, o todėl socialinio fakto funkcijos visada reikia ieškoti jo santykyje su kuriuo nors socialiniu tikslu. Kitaip tariant, Durkheimas įrodinėja, kad diskurso analizė turėtų būti svarbiausias analizės būdas sociologijoje, nes didžioji dalis žmonių veiksmų kyla iš visuomenės kaip tikrovės sui *generis* galių, kurių reprezentatyvaus pobūdžio patys žmonės dažniausiai nesuvokia.

Be šių laisvų jėgų, nepaliaujamai atgaivinančių mūsų jėgas esama tokių, kurios įsitvirtinusios visokiausiose mūsų vartojamose technikoje ir tradicijose. Mes šnekame kalba, kurios patys nesukūrėme; naudojames įrankiais, kurių neišradome, remiamės teisėmis, kurių nenustatėme; kiekvienai kartai perduodamas žinių lobynas, kurio ji pati nėra sukaupusi, ir t.t. Už tas įvairias civilizacijos gėrybes mes skolingi visuomenei, ir jei dažniausiai nepastebime iš kokio šaltinio jas semiamo, tai bent jau žinome, kad jos ne mūsų sukurtos. O juk jos suteikia žmogui jo asmeninį veidą tarp visų kitų būtybių, nes žmogus yra žmogus tik todėl, kad jis civilizuotas. Jis negali nejausti, kad aplinkui egzistuoja veiksmingos priežastys, iš kurių jis gauna būdingąsias savo prigimties savybes ir tarsi kokias geranoriškas galias, kurios jam talkina, jį saugo ir užtikrina jam privilegijuotą likimą. Ir šioms jėgoms žmogus neišvengiamai turėjo suteikti aukštą rangą, kuris atitiktų didžiulę vertę tų gėrybių, kuris jis toms jėgoms priskyrė. (Durkheim 1999; 235-6)

Durkheimo reprezentacijos modelis, kuris iš esmės nulėmė moderniosios sociologijos pradininko ir lyderio Talcotto Parsonso modelį, o kartu ir tolesnės sociologijos raidą, nurodo, kad objektyvioji socialinių reiškinių analizė sietina su socialinės struktūros formomis. Štai kodėl veikale *Sociologijos metodo taisyklės* jis paskelbia principą, kad socialiniai faktai tuo lengviau gali būti objektyviai pavaizduoti, kuo labiau jie atsieti nuo individualių faktų, kurie juos išreiškia. (Durkheim 2001; 61)

Anot Durkheimo, “morfologiniai faktai” apima tam tikros teritorijos gyventojų skaičių, tankumą, paskirstymą kaimo ir miesto vietovėse, statybos ir

architektūros formas, transportavimo būdus, tačiau patys morfologiniai faktai nesudaro socialinės struktūros. Tai veikiau “postruktūrė” – tam tikras pagrindas, kuriuo remiantis sukurama socialinė struktūra:

Kai norima sužinoti apie politinį visuomenės pasidalijimą, atskiras jos dalis, daugiau ar mažiau glaudų jų ryši, šitai galima padaryti ne materialine apžiūra ir geografiniais stebėjimais, nes tie pasidalijimai dvasiniai net tada, kada kai kurie iš jų remiasi fizine prigimtimi. Tą organizaciją galima ištirti tik pasitelkus visuomenės teisę, nes būtent ši teisė ją apibrėžia, lygiai kaip ji apibrėžia mūsų šeimos ir pilietinius santykius (Durkheim 2001; 35).

Dėl visų suminėtų priežasčių socialinei sferai svarbi ne tik ir ne tiek priežastinė analizė, kiek *funkcinė* analizė:

Visai kas kita su visuomene. Ji gyvuoja tik tuomet, kai ją sudarantys individai ir daiktai yra pasiskirstę tarp skirtingų grupių, tai yra suklasifikuoti, ir kai suklasifikuotos pačios tos grupės. Taip visuomenė numato sąmoningą organizaciją, kuri yra ne kas kita, o klasifikacija. Tokiu būdu organizuota visuomenė natūraliai susisieks erdvėje, kurią ji užima. Ir, vengiant bet kokio susidūrimo, kiekvienai atskirai grupei turi būti skirta apibrėžta erdvės dalis: kitaip sakant, visa erdvė turi būti padalyta, diferencijuota ir orientuota, be to, visi žmonės privalo tuos padalijimus ir tas orientacijas žinoti. (Durkheim 1999; 488)

Kolektyviniai mentaliniai ryšiai – socialiniai santykiai – sudaro svarbiausią socialinės struktūros aspektą. Jie priklauso nuo specifinių *morfologinių* sąlygų, tačiau esti santykiškai savarankiška visuomenės “socialinė aplinka”. Todėl pamatinis socialinės struktūros aspektas yra vadinamieji kolektyviniai vaizdiniai – tikėjimai, idėjos, vertybės, simboliai ir lūkesčiai: “Nėra abejonių, kad kalba, vadinasi, ir jos dėka perteikta konceptų sistema, yra kolektyvinio darbo vaisius. Ji išreiškia būdą, kuriuo visuomenė apskritai įsivaizduoja patirtus objektus. Sąvokos, atitinkančios skirtingus kalbos elementus, ir yra kolektyviniai vaizdiniai” (Durkheim 1999; 479) Durkheimas sąvoka *conscience collective* (kolektyvinė sąžinė-sąmonė) yra kolektyvinių vaizdinių, kuriuos sukuria, atkuria ir išlaiko socializacijos procesai visuomenėje, kamienas. Kolektyviniai vaizdiniai yra savarankiška ir objektyvi realybė, tikrovė sui *generis*, ir todėl jie gali būti tiriami kaip išoriški individams “socialiniai faktai”. Tačiau, socialiniai faktai, o ypač moralinės

taisyklės, geba kontroliuoti žmonių elgesį tik tada, kai jas internalizuoja (įsisavina) individai, nors drauge tokie socialiniai faktai egzistuoja nepriklausomai nuo jų. Todėl suvaržymai nėra išoriškos kontrolės priemonės, bet veikiau internalizuoti moraliniai individų išipareigojimai vadovautis visuomenės gyvenimo taisyklėmis, kurios yra pačiuose individuose, bet ne “už jų”: “O iš tikrųjų visuomenės įtaka sąmonei kur kas mažiau priklauso nuo fizinio pranašumo, kuriuo ji apdovanota, negu nuo jai suteikto autoriteto. Jei mes nusileidžiame jos įsakymams, tai ne dėl to, kad ji turi kaip įveikti mūsų pasipriešinimą, o pirmiausia dėl to, kad jai jaučiame tikrą pagarbą.” (Durkheim 1999; 230). Būtent pastaroji Durkheimio išvada yra esminė Talcotto Parsonso *socialinės sistemos* (kaip savarakiškos reprezentacijos, save reguliuojančių pusiausvyros veiksmų) sampratos prielaida.

2. Parsonso AGIL schema

Ankstyvuojų savo kūrybos laikotarpiu Talcottas Parsonsas plėtoja empiriškai orientuotą reprezentacijos modelį, pasitelkdamas M. Weberio socialinio veiksmo perskyras, tuo tarpu vėlesniuojų laikotarpiu jis sukuria labai abstraktų, teorinį reprezentacijos modelį, sugrįždamas prie pamatinių E. Durkheimio sociologijos tezių.

1937 m. pasirodžiusiame veikale Socialinio veiksmo struktūra Parsonsas išplėtoja “voliuntaristinę veiksmo teoriją”, kartu kritikuodamas “pozityvistinę veiksmo teoriją”, kuri plačiai apibrėžiama utilitarinės tradicijos pagrindu. Utilitarizmas apibūdinamas kaip intelektinis sąjūdis, kuris remiasi veiksmo racionalumo samprata (Parsonsas 1997; 33), kai racionaliai apskaičiuojantis veikėjas pasirenka efektyviausias priemones siekdamas savo pasirinktų tikslų. Parsonso teigimu, pastaroji koncepcija neįstengia pagrįsti ir visapusiškai apmąstyti priemonių-tikslų santykio, nes nagrinėja tik priemonių-tikslų santykį, bet visiškai nesvarsto tikslų tarpusavio santykių. (Parsons 1937; 59) Dėl šios priežasties utilitarizmas neįstengia atsižvelgti į socialinės tvarkos egzistavimą. Apskaičiuojantys racionalūs aktoriai, siekdami savo “atsitiktinių” tikslų trūkstantį išteklių kontekstuose, ištraukia į T. Hobbeso aprašytą nevaržomą kovą dėl galios šaltinių. Todėl tokio pobūdžio utilitarinė visuomenė yra chaotiška ir nestabi-

li, kadangi, nesant apribojimų dėl priemonių, ypač jėgos ir apgaudinėjimo, vartojimo, ji priversta sugrįžti prie pirminės “visų karo prieš visus” būsenos. Hobbeso suformuluotą “tvarkos problemą” Parsonsas sprendžia pasitelkdamas mokslinės minties raidos logiką. Alfredo Marshallo, Vilfredo Pareto, Émile’io Durkheimio ir Maxo Weberio teorijų analizė kritiškai peržiūri tris pagrindines tradicijas – utilitarizmą, pozityvizmą bei idealizmą ir daro galimą “veiksmo koordinacinių ašies” formulavimą.

Parsonso voliuntaristinė teorija siekia atsižvelgti į visų veiksmo vienetų savarankiškumą. Elementarusis veiksmas yra metodologinė priemonė, skirta analizuoti socialines teorijas. Voliuntaristinės veiksmo teorijos schema apima šiuos analitinius pradus:

1. Esminį veiksmo schemas vienetą – aktorių (socialinį veikėją) ir jo pastangas; aktoriui daro poveikį tiek normatyviniai, tiek išoriški sąlygų nulemti veiksmo struktūros komponentai;
2. Veiksmo tikslus ir uždavinius. Veiksmas nusakomas kaip įtampa tarp dviejų socialinės tvarkos lygmenų, t. y. normatyvinio veiksmo ir sąlygų veiksmo. Kiekvienas asmuo turi veiksmo (*agency*) gebėjimą: jis turi tikslus, pasirenka uždavinius, kurie išreiškia jo valią, kurios supratimas yra svarbus teorinio aiškinimo komponentas. Tačiau asmuo negali įgyvendinti savo valios “automatiškai” kaip savo pastangų padarinius. Žmogaus veiklą suvaržo objektyvi socialinė tikrovė, kurią Parsonsas nusako “situacijos” vardu.
3. Situaciją, kurią sudaro: a) sąlygos – veiklą ribojantys situacijos elementai, kurių aktorius paveikti negali; b) priemonės – aktoriui pavaldūs veiksniai, kuriuos jis renka, siekdamas įveikti veiksmui būdingą “įtampą”.

Tikslų, priemonių ir sąlygų elementai aptinkami pozityvistinėje veiksmo teorijoje: instrumentiškai racionalus aktorius pasirenka efektyvias priemones siekdamas savo tikslų, kurie susiję su sąlygomis, atliepiančiomis objektyvų veiksmo kontekstą. Tačiau itin svarbus yra normų elemento vaidmuo, kuris leidžia suderinti individualių aktorių tikslus ir integruoti juos kartu su kitų aktorių tikslais. Spręsdamas utilitarinę socialinės tvarkos problemą. Parsonsas didelį dėmesį skiria normatyvinei veiksmo orientacijai, teigdamas, jog normatyvinį pradą

derėtų vadinti interpretaciniu pradū. Normatyviniai pavyzdžiai leidžia žmonėms orientuotis, interpretuoti ir vertinti tikrovę. Socialinio veiksmo analizė negali neatsižvelgti į interpretacines žmonių pastangas. Priešingu atveju tenka apsiriboti išorinių sąlygų struktūra. „Interesai“ arba individualiai orientuoti siekiniai (pvz., malonumo, daiktinės gerovės, naudos apskaičiavimo ir pan.) negali būti laikomi normatyvinėmis nuostatomis. Kaip tik todėl utilitarizmas neįstengia įtraukti atsiktikinių socialinės sąveikos aspektų ir suprasti emergentinių socialinės struktūros savybių. Ekonominis racionalumas kaip emergentinė veiksmo savybė pasirodo tik tada, kai veiksmo vienetų sąryšis aptariamas kartu sudėtinėje socialinio veiksmo sistemoje. Jei analizė apsiriboja paprasčiausiu veiksmo elementų apibūdinimu, tenka kalbėti tik apie techninį racionalumo sampratos aspektą. Iš utilitarinės tradicijos, pasižyminčios sveika empirine nuovoka, Parsonsas perima priemonių-tikslų schemą, kurią plėtodamas atskleidžia utilitarinės naudos teorijos vidinį prieštarumą. Pozityvistinė tradicija socialinio veiksmo analizėje nustato biologinių, psichologinių ir socialinių veiksmų – konkrečios situacijos sąlygų – svarbą. Tačiau vis griežčiau ir sistemingiau laikantis pozityvistinės krypties loginių išvadų, vis dažniau apribojami normatyviniai veiksmo elementai. Parsonso nuomone, tiek poreikiai, tiesiogiai susiję su veikla, tiek patys veikimo būdai yra darnios vertybinių nuostatų sistemos sudedamoji dalis. Normos ir vertybės daro įtaką žmonių veiklai, todėl šioji aplinkybė yra labai svarbi socialinių sistemų pusiausvyros prielaida. Tačiau idealistinė tradicija tokią harmoningą ir nepriklausomą nuo atsiktikinių utilitarizmo tikslų visumą analizuoja ne voliuntaristinės veiksmo teorijos, bet idealistinio *emanacionizmo* aspektu. Vertybių poveikimo problema turėtų būti svarstoma kartu su kitais veiksmo sistemos elementais.

Vėlesnis Talcotto Parsonso reprezentacijos modelis AGIL, sistemiškai apibendrinęs klasikinės sociologijos pasiekimus, pasitelkė *socialinės tvarkos* sąvoką, kurios pagrindžiantysis motyvas tiesiogiai susijęs su Durkheimio *kolektyvinės reprezentacijos* samprata. Šitaip Parsonsas iš esmės pertvarko T. Hobbeso suformuluotą „tvarkos problemą“: kurie socialiniai veiksniai susieja žmones į visumą, nepaisant to, jog kiekvienas asmuo valingai siekia naudos ir malonumų sau pačiam?; kodėl žmonės daro

panašius dalykus panašiose aplinkybėse?; kurie veiksniai verčia žmones elgtis panašiai ir nuspėjamu būdu? „Socialinė tvarka“ – tai potencialiai pasikartojantys socialinės sferos pavyzdžiai ir priemonės, kurias sukuria ir kuriomis vadovaujasi tokia tvarka. Parsonso nuomone, Hobbesas įvardija pagrindinę socialinės teorijos dilemą. Utilitarinės filosofijos prielaidų pagrindu Hobbesas tvirtina, kad žmonėms iš prigimties būdingi savanaudiški interesai. Siekdami gyventi draugėje, jie privalo suvaržyti savo savanaudiškus troškimus ir pasitelkti autoritetinę socialinės prigimties galią. Taigi Hobbesas bando atsakyti į klausimą, kaip galima tvarka nereguliuotoje ir besivaržančioje socialinėje aplinkoje.

T. Parsonso sociologija, aptardama vadinamąją „tvarkos problemą“, į pirmą vietą iškėlė kultūros normų bei vertybių institucionalizavimo – socializacijos ir internalizacijos – aspektus, socialinių lūkesčių, socialinių vaidmenų, atlygių ir sankcijų sąvokas. Šią socialinės tikrovės savybę Talcottas Parsonsas pavadino „emergentinė“ savybe.⁴

Parsonso teigimu, pozityvistinės teorijos susiaurina socialinio veiksmo priežasčių ir sąlygų supratimą, į pirmą vietą iškelamos socialinių veikėjų, aktorių prisitaikymą prie situacijos, kurioje vyksta konkretus veiksmas. Šitaip visos pozityvistinių teorijų pakraipos įvardija tam tikrą normatyvinę orientaciją – *instrumentinio racionalumo normą*. Viena iš pozityvistinės paradigmos krypčių, *utilitarinė teorija*, visiškai atskiria veiksmo tikslus ir veiksmo sąlygas. Tikslai šioje teorijoje yra tarsi „išoriškos“ išankstinės duotybės. Čia galima skirti du subjektyvius elementus – tikslus ir pozityviai apibrėžtą normatyvinę orientaciją. Šiuo atveju veiksmą nulemia trys veiksniai: tikslas, normatyvinė orientacija ir situacija. Utilitarinės tradicijos teigimu, veikėjai siekia maksimizuoti savo naudos funkcijas ir tikslus esant situaciniams suvaržymams.

Tuo tarpu idealistinių teorijų pakraipos socialinio veiksmo raidą aiškina pasitelkdamos *normatyvinių orientacijų*, prie kurių prisitaiko veikėjai, sampratą. Skirdamos didžiulį dėmesį socialinėms normoms, šios teorijos dažnai nepaiso situacinių suvaržymų, su kuriais nuolat susiduria veikėjai. Kaip ir pozityvistinės utilitarizmo tradicijos atveju, idealizmo kryptys suabsoliutina vieną veiksmų kitų veiksmų sąskaita. Abiem atvejais veikėjas praranda savo savarankiškumą: jeigu tikslai yra išankstinė

veiksmo duotybė, bet kurį veiksmą galima paaiškinti tik tada, kai tikslai laikomi nekintamu elementu (utilitarizmo atvejis); jeigu tikslus nulemia atitinkamos normatyvinės orientacijos, tai veiksmas išplaukia iš normų, vadinasi, situacijų suvaržymai laikomi nesusijusiais veiksniais (idealizmo atvejis).

Savo veikale Socialinė sistema Parsonsas pareiškia, kad konkreti veiksmo sistema yra veiksmo elementų, įvardijančių kompleksiską santykį su situacijomis, integruota struktūra. Tokios sistemos požūriu integracijos samprata nusako dvigubą referentą: a) sistemos komponentų tarpusavio suderinamumą ir pokyčių negalimumą prieš pasiekiant pusiausvyrą ir b) sistemos savitumo sąlygų išlaikymą jos ribose priešpriešais jos aplinkai (Parsons 1951; 36). O tai iš principo nusako motyvacinį ir kultūrinių-simbolinių elementų, susietų į tam tikrą tvarkingos sistemos rūšį, integraciją. Parsonsas turi galvoje "ribas išlaikančios sistemos" tipą.

Veiksmo sistemos ypatumas yra tas, kad veiksmas yra "normatyviškai orientuotas". Tai, pasak Parsonso, išplaukia iš lūkesčių sampratos ir atitinkamo vaidmens veiksmo teorijoje, ypač "aktyviuoju" periodu, kai aktorius siekia tikslų. Todėl lūkesčiai, suderinti su sąveikos proceso "dviguba referencija" sukuria lemiamą tvarkos problemos imperatyvą. Parsonsas skiria du šios tvarkos problemos aspektus: 1) simbolinių sistemų tvarką, kuri daro galimą komunikaciją, ir 2) abipusių motyvacinį orientacijų tvarką, nusakančią normatyvinius lūkesčių aspektus, "hobsišką" tvarkos problemą.

Tvarkos ir atitinkamai stabilų socialinės sąveikos sistemų, t.y. socialinės struktūros, integracijos prigimties problemas telkia dėmesį į aktorių motyvacijos integraciją su normatyviniais kultūros standartais, kurie integruoja veiksmo sistemą į mūsų kontekstą visuomeniškai (*interpersonally*). (Parsons 1951; 36-37)

Šie standartai yra vertybinių orientacijų pavyzdžiai - ypač svarbi socialinės sistemos kultūros tradicijos dalis. Vieno aktoriaus orientacija į atsitiktinį kito veiksmą paprastai įtraukia vertinamąją orientaciją, kadangi atsitiktinumo elementas rodo alternatyvinių sistemų pagrįstumą. Sąveikos stabilumas priklauso nuo sąlygos, kad individualūs vertinimo veiksmai iš abiejų pusių turėtų būti orientuoti į bendrusius standartus, nes tik tokių standartų egzistavimas daro galimą tiek komunikaciją, tiek moty-

vacinį kontekstą.

Parsonsas, pasitelkdamas Durkheimio sociologijos principus, išplėtoja socialinės sistemos koncepciją. Tai - sudėtinga *statuso vaidmenų* (socialinių padėčių, elgesio lūkesčių, atlygių ir sankcijų) visuma, kurią kontroliuoja normos ir vertybės. Tokį laiko atžvilgiu pasikartojančių sąveikų procesą Parsonsas vadina *institucionalizacijos* terminu. Tai žmonių motyvacijų ir normatyvinių pavyzdžių dermės klausimas, kurio paskirtis - nustatyti atsinaujinančių socialinių sąveikų struktūrinius požymius ir suprasti vadinamosios "hobsiškos" tvarkos problemos prigimtį. Sudėtinė statuso-vaidmens sąvoka yra pagrindinis socialinės sistemos vienetas. Tai - struktūrinis socialinės sistemos komponentas. *Statusas* nusako struktūrinę padėtį socialinėje sistemoje, o vaidmuo įvardija tai, ką veikėjas daro, užimdamas tokią padėtį. Kartu atsižvelgiama į jo funkcinę svarbą platesnei sistemai.

Bet kuri sistema, siekdama išlaikyti ir sustiprinti savo struktūrinę ribas, privalo atliepti keturis funkcinius poreikius. Parsonso teigimu, visoms sistemoms būdingi keturi funkciniai imperatyvai: adaptacija (A), tikslų siekimas (G), integracija (I) ir latencija (L), t.y. pavyzdžių įtvirtinimas. Žinodami pagrindines funkcijas, aptinkamas socialinėse sistemose, galime analizuoti bet kurį esamą socialinį institutą pasitelkdami atitinkamas funkcijas. Kartu galima numatyti ir sąlygas, kurios leidžia susiformuoti tam tikriems institutams. Parsonso mąstymo kryptį iliustruoja vadinamasis tarpusavio mainų modelis AGIL.

1. (A) Adaptacija. Sistema turi reaguoti į išorinės aplinkos suvaržymus, prisitaikydama prie aplinkos ir bandydama pritaikyti aplinką prie savo poreikių;
2. (G) Tikslų siekimas. Sistema privalo apibrėžti savo esminius tikslus ir siekti jų;
3. (I) Integracija. Sistema privalo reguliuoti savo sudedamųjų dalių tarpusavio santykius ir prižiūrėti santykius tarp kitų trijų funkcinių imperatyvų.
4. (L) Latencija (pavyzdžių įtvirtinimas). Tai – sistemos poreikis pagrįsti ir atnaujinti pamatinius kultūros pavyzdžius kaip esminį individų motyvacijos šaltinį.

Elgesio sistema reguliuoja adaptacijos funkci-

ją, apimdama veiksmus, kurių paskirtis - prisitaikyti prie išorinio pasaulio ir pertvarkyti jį. Personalinė sistema įgyvendina tikslų siekimo funkciją apibrėždama sistemos uždavinius, tikslus ir mobilizuodama išteklius. Socialinė sistema nusako integracijos funkciją kontroliuodama sudedamąsias šios sistemos dalis. Kultūros sistema atlieka pavyzdžių pagrindimo funkciją susiedama veikiančius asmenis su normomis ir vertybėmis, kurios suteikia jiems veiksmo motyvą. Kiekviena posistemė turi gauti atitinkamą paramą iš gretimų posistemų. Todėl sistemos pusiausvyra priklauso nuo tarpusavio mainų „įvesties ir išvesties“ (*inputs and outputs*) procesų, t.y. nuo to, ar posistemės gali aprūpinti savo aplinkos sistemas reikalingais ištekliais.

Kiekvienas socialinis institutas, nepaisant to, kokia jo specializacija, gali būti padalintas atsižvelgiant į keturis funkcinius imperatyvus. Ekonomika yra posistemė, kuri pritaiko visuomenę prie aplinkos pasitelkdama darbą, gamybą ir paskirstymą (*allocation*). Šitaip ekonomika pritaiko aplinką prie visuomenės poreikių ir padeda visuomenei prisitaikyti prie šios išorinės realybės. *Politinė sistema* įgyvendina tikslų siekimo funkciją formuluodama visuomeninius tikslus ir mobilizuodama veikėjus ir išteklius šiems tikslams. Pasitikėjimo (pvz., mokyklos, šeimos institutų) sistema įgyvendina latencijos funkciją diegdama kultūrą (normas ir vertybes) veikėjams ir sudarydama galimybes, kad jos būtų internalizuojamos. Asociatyvinė bendruomenė (*societal community*) – tai institutai (pvz., teisės), kurie koordinuoja įvairius visuomenės komponentus, ir įgyvendina integracijos funkciją.

Neretai šios posistemės veikia kaip simbolinės socialinės jėgos, kurios nebūtinai įgyja akivaizdžią formą. Adaptacinės sistemos simbolinis tarpininkas yra pinigai, tikslų siekimo sistemos – galia, integracinės sistemos – įtaka, latentinės sistemos – vertybiniai išpareigojimai. Kiekvienas simbolinis tarpininkas yra konkretus atlygis arba sankcija, kurias sąveikos situacijose pasitelkia tiek paskiri žmonės, tiek socialiniai institutai. Būtent simbolinės mainų priemonės cirkuliuoja tarp keturių veiksmo sistemų ir kiekvienoje posistemėje.

Pridurtina, kad Parsonsas formuluoja aiškią ir hierarchiškai išdėstytą socialinės analizės lygmenų ir jų santykio sampratą. Kiekvienas žemesnysis lygmuo suteikia sąlygas ir energiją, reikalingą

aukštesniesiems lygmenims. Tuo tarpu aukštesnieji lygmenys kontroliuoja žemesnius hierarchijos lygmenis. Žemesnysis lygmuo, fizinė ir organinė aplinka, įvardija nesimbolinius žmogaus kūno aspektus, žmogaus anatomiją ir fiziologiją. Aukščiausiasis, kultūros, lygmuo vertybių skaidos (socializacijos) dėka suteikia reikiamą pagrindą institucionalizacijos procesams, simboliškai pertvarkydamas vertybes į normas, o pastarąsias – į specializuotus vaidmenis, kuriems taikomi atlygiai ir sankcijos. Parsonsas, pasitelkdamas Durkheimio ikisutartinio solidarumo sampratą (kurios prielaida - be esminio pasitikėjimo jausmo, iš principo nėra galimi racionalūs, utilitariniai mainai), teigia, jog solidarumas pirmiausia sukuriamas vertybių sferoje. Socializacijos proceso laikotarpiu pagrindinės visuomenės vertybės yra internalizuojamos (Parsonsas plėtoja Freudų *id*, *ego* ir *superego* sąvokas). Sėkmingas socializacijos procesas rodo, kad normos ir vertybės yra internalizuojamos, t.y. jos darosi veikėjų „sąžinės“ dalis. Taigi, siekdami savo interesų, „aktoriai“ iš tikrųjų tarnauja sistemos kaip visumos interesams. Socializaciją paprastai papildo konkretesnis socializacijos patyrimas. Tačiau, nepaisant vėlesnių gyvenimo poreikių, normos ir vertybės, kurios internalizuojamos vaikystėje, linkusios būti patvarios. Pridurtina, jog pačias vertybes sukuria ne psichologiniai veiksniai, bet savarankiškų kultūros, ypač religijos, pavyzdžių raida.

Taigi pagrindinė veiksmo sistemų prielaida yra tvarkos hipotezė, kuri nusako tam tikrų prielaidų visumą:

1. Sistemoms būdinga tvarka ir dalių tarpusavio priklausomybė.
2. Sistemoms būdinga pusiausvyra, kuri kontroliuoja save tarpusavio mainų dėka.
3. Pamatiniai socialinės sistemos elementai yra vertybės ir normos.
4. Sistemos apibrėžia ir siekia išsaugoti savo ribas su aplinka.
5. Du esminiai procesai, susiję su esama sistemos pusiausvyros būseną, yra integracija ir paskirstymas.
6. Sistemos kontroliuoja vidines sistemos pokyčių tendencijas.
7. Socializacija ir socialinė kontrolė yra pagrindiniai veiksniai, kurie padeda socialinei sistemai

išlaikyti pusiausvyrą.

Šios prielaidos leido Parsonsui tyrinėti hipotetiškai tvarkingos (*ordered*) visuomenės struktūrą. Vertybinių pavyzdžių ir poreikių-nuostatų (*need-dispositions*) integracija yra svarbiausia teorinė problema.

Apskritai imant, Talcotto Parsonso reprezentacijos modelis nagrinėja labai abstraktus lygmens socialines struktūras ir jų tarpusavio santykius, kurie nusako tam tikrą hierarchinę sandarą, darančią įtaką socialinių veikėjų pasirinkimams (ne be pagrindo pats Parsonsas, turėdamas mintyse Marso ekonominį determinizmą, save vadino „kultūros deterministu“). Analitinio realizmo metodas, kurį taikė Parsonsas, turi polinkį aprašyti simetriškas analitines schemas, kurios aiškina pačių socialinių struktūrų sisteminius poreikius. Visos analizuojamos veiksmo sistemos yra sudarytos iš paprastųjų vienetų. Tačiau, anot Parsonso, veiksmo sistemoms būdingos „emergentinės“ savybės (verta pakartoti, kad Durkheimas vartojo panašią realybės *sui generis* sąvoką), kurios atsiveria tik aukštesniame elementaraus veiksmo vienetų tarpusavio sąveikos lygmenyje. Tokių savybių neaptiksime išnarstyto veiksmo pradų atskirybėje. Štai kodėl taip svarbu atsižvelgti į jų santykį su kitais veiksmo elementais toje pačioje sistemoje. Normatyviniai pavyzdžiai leidžia žmonėms orientuotis, interpretuoti ir vertinti tikrovę. Socialinio veiksmo analizė negali neatsižvelgti į interpretacines žmonių pastangas. Priešingu atveju tenka apsiriboti išorinių sąlygų struktūra.

Tačiau, žinoma, būtų klaidinga Parsonso plėtojamą socialinės struktūros modelį pateikti kaip sociologinio idealizmo variantą, kuris orientuojasi tik į normų ir vertybių analizę. Socialinis veiksmas nusako įtampą tarp dviejų - normatyvinio ir sąlygų - socialinės tikrovės veiksmų. Veiksmas kaip procesas, anot Parsonso, iš tikrųjų yra sąlygų elementų keitimo procesas konformiškumo normoms kryptimi (Parsons 1937b; 732). Pagrįsta veiksmo samprata privalo atsižvelgti į socialinės tvarkos egzistavimą, todėl socialinių sistemų samprata nuosekliai susieja šias idėjas, parodydama, jog visuomenė yra sudėtinė socialinių struktūrų plėtra.

Taigi Parsonsas, perimdamas Hobbesso suformuluotą tvarkos problemą ir pritardamas jam, kad racionalūs aktoriai siekia tikslų ir daro pasirinkimus,

pagrįstus jų troškimų ir poreikių supratimu, vis dėlto praplečia šią koncepciją normatyvinės integracijos teorija, kuri reprezentuoja gilesnį socialinės žmonių prigimties supratimą negu savanaudiškų interesų tezė. Problemiškiausias sociologinio tyrimo klausimas yra santykis tarp faktinės tvarkos ir normatyvinės tvarkos. Faktinė tvarka yra stebima socialinio elgesio tvarka, kurią fiksuoja objektyvūs tyrimai. Tačiau tokia tvarka tiriama atsisiejant nuo žmonių elgesio motyvacijos ir atitinkamų idėjų. Priešingai, normatyvinė tvarka esti moralinė faktinės tvarkos priežastis. Tai - normų ir vertybių, su kuriomis žmonės laisvai susieja savo giliausią subjektyvią pagarbą, sistema. Pagarba yra išsaugoma dėka socializacijos ir internalizacijos procesų. Šitaip normatyvinė tvarka tampa veikėjų subjektyvaus elgesio turiniu ir motyvuoja juos veikti iš vidaus. Ne be pagrindo vėlesnieji Parsonso kritikai teigė, jog paprastas aktorius Parsonso socialinėje sistemoje tampa „kultūros dopingo“ vartotoju, nes Parsonsui, kaip ir Durkheimui, socialinis veikėjas yra „visai kaip tikintysis, kuris tariasi jaučiąs maloningai į jį nukreiptą Dievo žvilgsnį“ (Durkheim 1999; 235).

Parsonso sociologijoje aktorius laisva valia, pastangos, interpretavimo galimybės ir tikslų pasirinkimas iš tikrųjų išstipsta sisteminėje institutų analizėje, kuri pagrindinį dėmesį skyrė aktorius poreikiams-nuostatoms, išsiskiriantiems normatyviniuose socialinių vaidmenų lūkesčiuose ir išsidėsčiusiems simetriškose veiksmo posistemų struktūrose. Aktualios socialinės sferos „pasipriešinimo“, t.y. hobsiško utilitarizmo, problemą Parsonsas redukuoja į simetrišką socialinės sistemos posistemų analizę, šitaip sukurdamas perdėm racionalistinį reprezentacijos modelį.

3. Giddenso diskursyvusis stratifikacijos modelis

Anthony'io Giddenso požiūris į klasikinį – Durkheimo ir Parsonso - reprezentacijos modelį iš esmės skiriasi. Giddenso sociologijoje atsiranda pamatinis veiksnys - reflektyvus žmonių vaidmuo formuojant ir atkuriant socialinius institutus, - kuris (tiksliau kalbant, daugelis šio veiksmo padarinių) suaižo klasikinį racionalistinį-teorinį reprezentacijos modelį. Giddenso koncepcija apima pačius įvairiausius požiūrius, kadangi jis siekia sugrąžinti į socio-

logiją “didžiuosius klausimus”, kurie neapsiribotų tik empiriniais specifinių sričių tyrimais, bet įtrauktų visa apimančią modernaus socialinio pasaulio sistemiskumą. (Giddens 1987; 42). Jo sociologija niekada neapsiribojo, empiriniais apibrėžtos srities tyrimais. Giddensas veikia siekia konstruoti problemiską sociologijos formą, kuri tirtų dvilypę vėlyvosios modernybės prigimtį, modernybės institutų nulemtas permainas, reflektyvumo skverbimąsi į visas žmonių gyvenimo sferas, rizikos ir pasitikėjimo klausimus atsiveriant daugiopiams individualiems pasirinkimams.

Giddenso teorinis modelis sietinas ne tik ir ne tiek su “besipriešinančia realybe”. Pasak jo, racionalistinis reprezentacijų įvardijimas yra tik vienas iš socialinės teorijos tikslų, susijusių su apibendrinimų nustatymu ir pagrindimu. Kita Giddenso projekto pusė yra mikro-empirinė. Dėl pastarosios priežasties jis įtraukia mikro-sociologijos kryptį – ypač etnometodologijos, simbolinio interakcionizmo, Ervingo Goffmano ir kt. – atradimus, derindamas juos su sistemiška institutų analize.

Nors Giddensas pripažįsta, kad Durkheimo reikalavimas laikyti socialinius reiškinius “daiktais” tikriausiai buvo veikiau metodologinis, bet ne ontologinis principas, tačiau jis aiškiai išdėsto kritinį savo požiūrį į sociologinių “daiktų” reprezentacijas: “Bet socialinis pasaulis šia prasme nėra toks kaip gamtos pasaulis. Tyrinėdami visuomenę, susiduriame su iš anksto interpretuojamu pasauliu, palaikomu aktyviomis jos narių pastangomis. Galime įeiti į tą pasaulį ir aiškinti jo ypatybes tik tuomet, kai suvokiame prasmingą socialinės veiklos pobūdį.” (Giddens 2001; 87)

Jo nuomone, socialiniai mokslai sunyksta, jeigu nėra tiesiogiai susiejami su filosofinėmis šiuos mokslus praktikuojančių žmonių problemomis. Tai nereikia, kad socialiniai mokslai turi būti spekuliatyvūs. Priešingai, svarbus socialinės teorijos uždavinys yra pateikti žmonių socialinės veiklos supratimo ir žmogiškų agentų koncepcijas, kurios gali tarnauti empiriniam darbui (Giddens 1984; xvii). Giddensas, atsižvelgdamas į Parsonso modelio teorinį abstraktumą, siekia įvertinti reflektyvaus ir aktyvaus pažinių žmonių elgesio padarinius, esminį dėmesį skirdamas socialinių mokslų kryptims, kurios nagrinėja kalbą ir prasmės interpretavimą.

Aptariamuoju Giddenso modelio atveju žodis

(reprezentacija) nėra paprasto pavaizdavimo rezultatas. Žodžiui suteikia prasmę kolektyvinis vartojimas nuolat kintančiame pasaulyje. Pasitelkdamas vėlyvojo Wittgensteino teoriją, Giddensas teigia, kad rutiniška žmonių veikla niekada nebūna įgyvendinama tiesiog automatiškai. Kūno kontrolės ir diskurso atžvilgiu veikėjas privalo nuolat būti budrus, kad sugebėtų “tęsti” socialinį gyvenimą. Socialines konvencijas, kurias kuriame ir atkuriamo savo kasdienėje veikloje, agentas reflektyviai kontroliuoja kaip mūsų gyvenimo “vyksmo” aspektą. Reflektyvusis supratimas šiuo atžvilgiu būdingas visiems žmonių veiksmams ir yra konkreti sąlygarastis nepaprastai išplėtotam instituciniam reflektyvumui. (Giddens 2000; 52-7)

Šiuo atveju svarbus yra santykis tarp aktyvių žmonių subjektyvios galios ir objektyvios realybės galios. Sudėtingi galios pasiskirstymo tikrovėje klausimai skatina klausti, kaip yra sukuriamos socialinės struktūros. Struktūros yra susijusios su “galios” reiškiniais (pradedant formaliais institutais ir baigiant papročiais, estetiniais žanrais ar madomis), kuriuos kuria žmonės. Giddenso struktūros samprata atmeta “dualizmą”, objektyvių ir subjektyvių struktūrų priešpriešą ir svarsto santykį tarp subjektyvios veikiančiųjų žmonių galios ir objektyvios struktūrų galios, šį klausimą nagrinėdama kaip struktūrinimo dvilypumą.

Subjektyvios veiksmo orientacijos susiejimo su institucinėmis struktūromis problema visuomet būdavo nepaprastai sudėtinga, bet šitaip būdavo todėl, kad “struktūra” paprastai būdavo suvokiama kaip veiksmo suvaržymas. Tačiau struktūrinės institutų savybės nėra paprasčiausias veiksmų suvaržymas, jos suteikia galimybes.

A. Giddensas, bandydamas paaiškinti, kaip individualių veiksmų rutinos, struktūrinių savybių mobilizavimo dėka sukuriamas ir atkuriamas socialinė sistema, teigia, jog reflektyvusis supratimas, būdingas visiems žmogaus veiksmams, ir yra konkreti sąlyga rasti vėlyvosios modernybės laikotarpiu nepaprastai išplėtotam instituciniam reflektyvumui (Giddens 2000: 52). A. Giddenso reflektyvumo sąvoka siekia praplėsti makrosociologinės veiksmo teorijos pagrindus. Išplėtotą veiksmo teoriją ne tik privalo išnagrinėti santykius tarp motyvų, aiškinimų ir tikslų, bet funkcionalizmo teoriją pavyzdžiu turi svarstyti institucinės tvarkos ir transformacijos pro-

blemas (Giddens 1995: 195-196). Kaip jau minėta, praktinės sąmonės samprata perimama iš Wittgensteino vėlyvosios filosofijos, - praktinė sąmonė nusakoma tų reikšmių horizontą, kuris suteikia individams „sugebėjimą tęsti“, t.y. atitinkamai elgtis, kai sąveikaujama su kitais individais. A. Giddensas įterpia praktinę sąmonę tarp diskursyvosios sąmonės, kai veikiantysis išsąmonina savo veiklos sąlygas, ir nesąmoningumo sferos (ten pat). Kaip pažymi A. Giddensas, transcendentalinės *ego* filosofijos solipsizma pašalina vėlyvojo Wittgensteino darbai, - „Goffmano ir Garfinkelio darbuose daugeliu atžvilgių nagrinėjamos temos, kurias Wittgensteinas suformulavo filosofškai“ (Giddens 2000: 78).

A. Giddenso struktūros samprata yra glaudžiai susijusi su praktine sąmone, kurią sudaro abipusiai „numanomo pažinimo“ kamieniai: struktūrinimo teorija ypač pabrėžia, kad individai pažindami atkuria socialinę sistemą. Dėl šios priežasties vengiama „užgožti“ paprastą veikėją, kadangi funkcionalizmas ir struktūralizmas klaidinančiai pavertė individus kultūros dopingo vartotojais, kurie nesąmoningai paklūsta platesnės sistemos poreikiams. Norėdamas paaiškinti socialinės sistemos atkūrimą neužgoždamas pažinių socialinių veikėjų, Giddensas susitelkia į struktūros sampratą, susijusią su tam tikromis taisyklėmis ir ištekliais, kuriuos individai pasitelkia savo socialinėje praktikoje. A. Giddensas formuluoja „struktūros dvilypumo“ sampratą, atsižvelgdamas į „vidines“ struktūros savybes, pabrėždamas, kad taisyklės ir ištekliai, taikomi kuriant ir atkuriant socialinį veiksmą, yra kartu sistemos atkūrimo (struktūros dvilypumo) priemonės. Toks struktūros dvilypumas išvengia objektyvistinio šališkumo, būdingo funkcionalizmui ir struktūralizmui, nes pripažįstama, jog individai pažiniai įgyvendina socialines praktikas, kurios vienu ir tuo pačiu metu atkuria platesnę socialinę sistemą dažnai nenumatytais būdais.

Socialinės struktūros dvilypumas keičia ir „išorinio pasaulio“ apibrėžimą. Anot A. Giddenso, pati struktūra nėra diurheimiška prasme „išoriška“ individams. Šiuo aspektu verta dėmesio nuoroda į Wittgensteiną: „Kartais Wittgensteino filosofijos interpretatoriai nukreipdavo ją reliatyvizmo link, bet akivaizdu, kad Wittgensteinas nebuvo reliatyvistas. Yra visuotinai patiriamas išorinės tikrovės pasaulis, bet jo tiesiogiai neatspindi prasmingi konvencijų, pagal

kurias veikėjai organizuoja savo elgesį, komponentai. Prasmė nėra kuriama aprašinėjant išorinę tikrovę ir ji neglūdi semiotiniuose koduose, sutvarkytuose nepriklausomai nuo mūsų susidūrimų su ta tikrove. Ko gero, tai, „ko negalima perteikti žodžiais“ – asmenų ir objektų tarpusavio mainų kasdienėje praktikoje – yra būtina to, ką galima pasakyti ir praktinėje sąmonėje glūdinčių prasmų sąlyga“ (Giddens 2000: 61).

Giddensas pabrėžia dvilypę nūdienos pokyčių prigimtį: silpnėjant kai kurių socialinės tikrovės sferų rizikingumui, paūmėja anksčiau nežinomi rizikos veiksniai. Modernusis pasaulis yra nesuvaldomas pasaulis: greitesni ne tik socialinės kaitos tempai, bet ir pats poveikis ankstesnėms socialinės praktikos formoms.

Moderniųjų institucijų nulemtos permainos tiesiogiai įsipina ir į individo gyvenimą bei savimonės identitetą. Vienas iš skiriamųjų modernybės požymių yra „stiprėjanti sąsaja tarp dviejų ekstencionalumo ir intencionalumo „polių“: viena vertus, tarp daromų globalinių įtakų ir, antra vertus, asmeninių polinkių“ (Giddens 2000: 9). Giddensą domina šioji sąsaja kaip modernybei būdingų abstrakčių „atitolinimo“ procesų įtaka individui. Remiantis Anthony Giddenso žodžiais, galima būtų pasakyti ir šitaip: socialinių santykių, asocijuojamų su globalėjimu, ištesimas už laiko-erdvės ribų rodo, kad individai, viena vertus, paklūsta galingoms šiuolaikinėms išsipainiojimo jėgoms, kurios kelia grėsmę žmonių savimonei, bet, kita vertus, reflektyvumo skverbimasis į visas žmonių gyvenimo sferas pakartotinai konstruoja išsipainiojimo ir „ontologinio saugumo“ veiksnius. Štai kodėl toks svarbus abstrakčiųjų sistemų ir savimonės – *self* – santykis Giddenso sociologijoje. Savimonė yra ne tik individualus, bet ir „institucinis“ reiškinys - kažkas daugiau negu tik išcentrinta susikertančių jėgų vieta. Tai – vieta, nusakanti aktyvų savimonės reflektyvumą, kuris gali formuoti ir pakartotinai nukreipti asmeninius ir socialinius įvykius. Pakankamai pozityvus savimonės identiteto įvertinimas modernybės sąlygomis gali sukurti saugumą radikaliai išderintame pasaulyje pasitelkiant savikūrą ir reflektyvų gyvenimo stilių kaip nuolatos tiriamus, įvertinamus ir pertvarkomus socialinės praktikos pavyzdžius. Nors visose visuomenėse socialinės praktikos yra rutiniškai keičiamos tęstinių atradimų šviesoje (atsižvelgiant į cirkuliuojan-

čią informaciją apie tas pačias praktikas ir žinojimą „kaip tęsti“ Wittgensteino nusakyta prasme), tačiau tik modernybės eroje įpročio peržiūrėjimas darosi radikalus ir iš principo taikomas visiems žmonių gyvenimo aspektams, įskaitant technologinį išiveržimą į medžiaginį pasaulį.

Institucinis reflektyvumas nusako esminį struktūrinį moderniosios visuomenės požymį, kai pasikartojantis, įvertinantis, kontroliuojantis, prižiūrintis žinojimo apie socialinę tikrovę taikymas yra esminis sudedamasis visuomenės organizavimo ir transformavimo veiksnys. Būtent įvertinimas (Giddenso dažnai vartojama *monitoring* sąvoka), savi-eksperizė yra svarbi meistriškumo forma, kuri atliepia modernių institucijų orientaciją, susijusią su „ateities kolonizavimu“. Modernaus gyvenimo reflektyvumą liudija tai, kad „socialinės praktikos yra nuolatios tiriamos ir pertvarkomos įplaukiančios informacijos apie tas pačias praktikas šviesoje, šitaip konstruktyviai keičiant jų pobūdį. Žmonės sugeba reflektyviai „pasitelkti istoriją kurdami istoriją“ (Giddens 1990; 38, 269). Taigi modernybės sąlygomis reflektyvumas darosi asociacinių saitų konstravimo pagrindas, nes reflektyvumas yra taikomas pačiam žinojimui. Žinojimas reflektyviai organizuojamas tiek ekspertų sistemose, tiek socialinės srities moksluose, tiek kasdieniame gyvenime.

Išsipainiojimo procesai neišvengiamai įtraukia mainų priemones, „simbolinius žymenis“, kurie palengvina komunikaciją. Tokios mainų priemonės gali būti pinigai, ekspertų sistemos. Specializuotas ir profesionalus įvertinimas, ekspertizė, priežiūra pertvarko skirtingas gyvenimo sferas. Ekspertų sistemos darosi vis svarbesnės kuriant visuomenę. Ekspertų sistemos, kaip ir pinigai, yra išsipainiojimo veiksniai, kadangi atitolina, t.y. „perkelia“ socialinius santykius iš kasdienio gyvenimo betarpiškumo į abstrakčius kontekstus: „Ekspertinės sistemos nėra vien techninių žinių sritis. Jos aprėpia tiek socialinius santykius, tiek ir intymius asmens gyvenimo dalykus. Gydytojas, konsultantas ir psichoterapeutas tokie pat svarbūs ekspertinėms modernybės sistemoms kaip ir mokslininkas, technikas ar inžinierius“ (Giddens 2000; 32). Šiuo aspektu asociaciniai ryšiai plėtojami abstrakčiuose kontekstuose, kurie, priešingai negu anksčiau, neskatina glaudžiai prisiliesti prie socialinių ryšių ir tiesioginiai įsitraukti į betarpiškus sąveikos aspektus.

Reflektyvus veiksmo įvertinimas, kaip jau minėta anksčiau, yra asociacinio saitų atstatymo pagrindas. Modernybė taiko reflektyvumą pačiam žinojimui, kuris vis reflektyviau organizuojamas ekspertų sistemose, socialiniuose moksluose, kasdieniame gyvenime. Šiuo požiūriu institutai yra struktūrinami veiksmo santykiai ir turi gebėjimą persitvarkyti: jie apima tiek išsipainiojimo, tiek išipainiojimo veiksnius. „Pakartotinis išipainiojimas“ (*re-embedding*) nusako abstrakčių sistemų įtvirtinimą socialiniuose saituose. Savimonės identitetas nusako ne tik reflektyvaus aktoriaus sampratą, bet ir nartytą (biografiją kaip projektą), kuris siejamas arba su rutinos išlaikymu, „gebėjimu tęsti“, arba aktyvaus konstravimo – aktyvaus pasitikėjimo – sąvoka. Abstrakčių socialinės organizacijos formų ekstencionalumas skatina ir intencionalų socialinių santykių išipainiojimą aktyvaus pasitikėjimo saituose, kurie sustiprina asmeniškų santykių – profesinės etikos, draugystės ar seksualinio artimumo – svarbą. Tiek pasitikėjimas abstrakčiomis ekspertų sistemomis, tiek pasitikėjimas asmeniškais santykiais vėlyvojoje modernybėje grindžiamas reflektyvumo sąvoka. Tai – esminis institucinis tarpininkas, nesuvaldomos ir rizikingai sąmoningos modernybės elementas: „Mąstyti rizikos sąvokomis tampa daugiau ar mažiau būtina, o dauguma žmonių taip pat supranta, kaip pavojinga atsakyti šitaip mąstyti, net jeigu jie patys apsisprendžia ignoruoti tuos pavojus“ (Giddens 2000; 162).

Abstrakčių sistemų formavimasis sutampa su betarpiškų socialinių santykių nuosmikiu – netarpiškumas, kurį skatina svarbūs struktūriniai pokyčiai, Giddenso teigimu, susijęs ne su dezintegracija, bet su transformacija. Betarpiški santykiai vis labiau išlaisvinami iš ryšių, kurie yra „išoriški“ šio santykio (kuris darosi vis labiau priklausomas nuo paties savęs) atžvilgiu: „Priešingai negu glaudūs asmeniniai ryšiai tradiciniuose kontekstuose, grynasis santykis nėra priklausomas nuo išorinių socialinio ir ekonominio gyvenimo sąlygų – jis tarsi laisvai plūduriuojantis (Giddens 2000; 118). „Grynasis santykis“ yra dabartinei epochai būdinga diadinė asociacijos forma, pirmiausia atsirandanti sekso, santuokos ir draugystės srityse. Kadangi grynasis santykis nebėra glaudžiai susijęs tradiciniais „tapatumo“ (atpažįstamais pagal išorinį priskyrimą) ryšiais, tokios asociacijos partneriai vis dažniau pasitelkia

reflektyvią santykių krypties kontrolę. Pastarieji pokyčiai yra istoriškai naujas dalykas ir įvardija ryškų perėjimą su praeitimi. Anthony Giddenso plėtojama institucinio reflektyvumo samprata ir kitos individualios veiklos strategijos skatina kurti savo "likimą" kaip aktyvaus pasitikėjimo aplinką, kuri, kaip dauguma institucinio pobūdžio rizikos formų, pvz., ekonomikos sektoriuje, neretai susijusi su sudėtingais nerimo ir pasitikėjimo klausimais, nes "kuo labiau paisome egzistencinių problemų, tuo daugiau randame moralinių nesutarimų" (Giddens 2000; 294), kurie ragina be perstojo peržiūrėti emancipacinę (socialinių "išsipainiojimo" ir pakartotinio "išsipainiojimo" procesų) politiką bei gyvenimo politikos siekius.

Vadinasi, supratimo požiūriu vėlyvosios modernybės tikrovė yra nepaprastai neraminanti ir sudėtinga. Anot Giddenso, socialinės srities mokslininkai sukūrė tam tikrą mitą, kuris skiria tam tikrą laikotarpį, kai socialiniai mokslai buvo filosofiniai ir spekuliatyvūs, ir kitą laikotarpį, kai jie tapo moksliniais ir apsisiautė tariama gamtotyros mantija. Giddensas atkreipia dėmesį į tai, kad toks požiūris buvo paplitęs ir kitais laikotarpiais (mažų mažiausia pradedant Montesquieu, galbūt netgi Vico). Kadangi šioji koncepcija pasikartoja, reikėtų būti atsargiems. Tai yra ne tik istoriškai nepagrįstas požiūris, nes iš tikrųjų nebūta jokio "perėjimo". Tai ir loginiu požiūriu įtartinas teiginys, siejamas su dirbtinai įvardijamu padalijimu, nes, Giddenso nuomone, filosofiniai klausimai yra neišvengiamai susiję su socialiniais mokslais, kartu neatsisakant požiūrio, kad jie yra empiriniai mokslai.

"Antrosios kartos" teoretikai, ypač T. Parsonsas, sukūrė tam tikrą "ortodoksišką konsensą", tam tikrą "tvarkos problemos" mitą, specifiškai formuluojantį tai, kuo turi domėtis socialiniai mokslai ir sociologija. Parsonsu buvo svarbu sutvarkyti socialinio mokslo sąvokas atsižvelgiant į esminę problemą: kaip funkcionuoja visuomenė esant potencialiai konfliktiniams interesams. Viena vertus, Parsonsas yra teisus, nurodydamas, kad aptariamasis problemos sprendimo būdai XVIII a. buvo apibūdinti klaidingai, tačiau, kita vertus, jis klysta teigdamas, kad tai tebėra esminė socialinių mokslų problema. Paties Giddenso žodžiais tariant, jo tikslas yra pertvarkyti tvarkos problemą, kuriai turėtų rūpėti ne visuomenės susitelkimo klausimai, bet kitos

problemos, nesusijusios nei su Hobbeso sutarties teorija, nei su priešinga - Parsonso konsenso teorija - versija. Svarbiau atsakyti į klausimą, kaip visuomenės išsidėsto erdvės-laiko atžvilgiu, kaip jos yra kuriamos ir perkuriamos laiko ir erdvės požiūriu. Anksčiau paminėtos koncepcijos iš dalies atliepia Amerikos-Europos padalijimą, nes pirmiausia Amerikos sociologijoje "tvarkos problema yra sociologijos problema" (Mullan 1997; 98). Be to, kai kurios alternatyviosios, pvz., suvaržymų ir konflikto, teorijos, kurios buvo formuluojamos kaip radikali Parsonso sociologijos kritika, Giddenso nuomone, yra originaliosios Parsonso koncepcijos praplėtimas ir papildymas. Visa tai dar labiau komplikuoja situaciją.

"Trečioji" teoretikų karta apima kritinę teoriją, fenomenologines kryptis, etnometodologiją, simbolinį interakcionizmą, poststruktūralizmą, hermeneutines pakraipas. Nors Giddensas įtraukia įvairius šių teorijų aspektus į savo originalų projektą, tačiau kartu kritiškai įvertina kiekvieną iš jų. Kaip pažymi Giddensas, svarbiausi socialinės teorijos pasiekimai yra susiję "ne tiek su posūkiu į kalbą kaip pakeistu požiūriu į sandūrą tarp posakio (ar ženklinimo) ir elgesio, siūlančio naują praxis koncepciją. Radikalus hermeneutikos ir fenomenologijos pasikeitimas, kurį pradėjo Heideggeris kartu su vėlyvojo Wittgensteino atnaujinimais, yra du pagrindiniai naujojo kelio signaliniai žymenys" (Giddens 1984; xxii).

Ypač reikėtų išskirti etnometodologiją. Giddenso požiūriu, šioji kryptis svarbi dėl to, kad skiria dėmesį kasdieniams aktoriams, kurie laikomi pažiniais veikėjais, žinančiais, ką jie daro ir kodėl jie tai daro. Giddenso požiūriu, etnometodologija pagrindžia socialinių institutų sampratą. Garfinkelio pasitikėjimo tyrimai parodė, kad labai trivialūs kalbos ir pašnekesio bruožai kaip moraliai susiejančioji jėga yra integralūs instituciniai komponentai: "Natūralios nuostatos trapumas akivaizdus kiekvienam, studijuojančiam Garfinkelio darbo protokolus. Užplūsta nerimas, kurį įprastinės kasdienio gyvenimo konvencijos paprastai sėkmingai slopina. Natūrali nuostata paima į skliaustus klausimus apie mus pačius, kitus ir objektų pasaulį, kurį būtina laikyti savaime suprantamu norint tęsti kasdienę veiklą." (Giddens 2000; 54) Etnometodologiją Giddensas nusako kaip vėlyvojo Wittgensteino metodo empirinės programos rūšį, kaip pastangą įdiegti į empirinio tyrimo

praktiką idėją, jog visi mes žinome didelę dalį dalykų, kuriuos mes įgyvendiname, suvokdami savo veiksmų sąlygas ir netgi savo veiksmų padarinius. Didžioji pažinimo dalis yra numanoma, nes tai nėra žinojimas, kurį galime formuluoti diskursyviai. Būtent šį požiūrį į socialinį veikėją paprasčiausiai užgožia dauguma ortodoksinių mokyklų.

Socialiniai mokslai, pasak Giddenso, buvo padalinti tarp dviejų tradicijų. Viena iš jų buvo linkusi atiduoti pirmenybę institutams, pasitelkdama dvi pagrindines - struktūros ir suvaržymų - sąvokas. Tačiau šioji tradicija nedaug ką galėjo pasakyti apie žmogaus veiksmą, kuris buvo tiesiog socialinių suvaržymų komponentas. Kita tradicija, į pirmą vietą iškelianti pažinų subjektą ir laisvą šio subjekto valią, mažai tekalba apie suvaržymus, struktūrą, konfliktą, galios veiksmus. Tačiau klaidinga manyti, kad šios tradicijos būtinai atmeta viena kitą. Giddenso teigimu, svarbu apmąstyti pagrindines sąvokas, kurios apimtų abi tradicijas. "Viena vertus, privalome pakartotinai apmąstyti, kas yra veiksnumas, ką reiškia žinoti, kodėl mes elgiamės taip, kaip elgiamės, ir ką reiškia žinoti, kai žinome, kodėl elgiamės taip, kaip elgiamės, kita vertus, reikia permąstyti, kas yra struktūra, kokie yra struktūriniai socialinių sistemų požymiai ir kaip jie egzistuoja." (Mullan 1997; 101).

Nei subjektas (veikiantis žmogus), nei objektas (visuomenė ar socialinis institutas) neturi būti laikomas pirminiu dalyku. Kiekvienas iš jų yra sukuriamas pasikartojančių praktikų dėka. Struktūros sąvoka, kuri plėtojama Giddenso struktūrinimo teorijoje, priešingai negu funkcionalizmo ar struktūralizmo atvejais, atsižvelgia į socialinės sistemos atkūrimą neužgoždama paprasto veikėjo ir bando paaiškinti, kaip atkuriamas ir pertvarkomas socialinė sistema pasitelkiant individualių veiksmų rutiną. Kitas svarbus teorijos elementas - praktinės sąmonės sąvoka - į pirmą vietą iškelia socialinių veikėjų veiksmumą. Pabrėžtina, kad Giddensas nekalba apie paprasčiausią santykio tarp struktūros ir veiksnumo konstatavimą - apskritai negalima kalbėti apie socialinį mokslą, kuris neapčiuopia santykio tarp dviejų paminėtų pusių. Giddensas siekia atsiriboti nuo veiksmo teorijų, kurios nesugebėjo susieti veiksmo su tam tikru laiko-erdvės kontekstu. Daugelis filosofinių veiksmo teorijų paprasčiausiai tik kalba apie intencijas ir priežastis tarsi tai būtų diskretiški veik-

los elementai, tuo tarpu socialinis gyvenimas atskleidžia laiko ir erdvės atžvilgiu, o tai yra tęstinis dalykas. Kadencis gyvenimas yra trukmė. Anot Giddenso, esminė struktūrinimo idėja yra struktūros dvilypumo teorema:

Veikėjų ir struktūrų susidarymas nėra du nepriklausomai pateikti reiškinių tipai, dualizmas, bet nusako dvilypumą. Struktūros dvilypumo sampratos požiūriu, socialinių sistemų struktūrinės savybės yra ir veiklos, kurią jos pakartotinai sukuria, aplinka, ir padarinys. Struktūra nėra "išoriška" individams: kaip atminties pėdsakai ir kaip socialinės veiklos dabartis ji tam tikra prasme labiau "vidinė" negu išoriška jų veiksmams diurheimiška prasme. Struktūra nėra tapati suvaržymams: ji vienu ir tuo pačiu metu suvaržo ir išlaisvina. Tai, žinoma, neapsaugo struktūrinių socialinių sistemų savybių nuo polinkio prasiskverbti laiko ir erdvės požiūriu už bet kurio individualaus veikėjo kontrolės ribų. Tai nesumažina ir galimybių, kad pačių veikėjų socialinių sistemų, kurias jie padeda kurti ir perkurti savo veiklos dėka, teorijos gali sudaiktinti šias sistemas. Socialinių santykių sudaiktinimas ar istoriškai atsitiktinių aplinkybių ir žmonių veiklos produktų diskursyvus "natūralizavimas" yra vienas iš pagrindinių socialinio gyvenimo ideologijos aspektų. (Giddens 1984; 26)

Svarbu pažymėti, kad struktūrinimo teorija siejama su tam tikromis empirinėmis implikacijomis. Nors klaidinga būtų teigti, kad visi teoriniai socialinės analizės tipai turi tiesiogines empirines implikacijas, struktūrinimo teorija turi aiškią empirinę implikaciją, kurias apibūdina kritinės nuorodos į egzistuojančias socialinio mokslo formas. Giddenso nuomone, nėra vienintelio kriterijaus, kurį pasitelkus galima įvertinti teorines socialinių mokslų interpretacijas. Svarbu įvertinti teorijos rišlumą, problemų formulavimo kompetentingumą, analitinį išvalgumą. Apskritai didelė empirinio mokslo klaida yra ta, kad nepripažįstamos gilesnės žmonių pažinimo - humoro, ironijos, sąmojo ir pan. sferos, kurias ignoruoja sociologų apklausos metodai. Be to, ignoruojamos numanomo pažinimo, kurį veikėjai turi apie savo veiklos prigimtį, sferos. Tokie dalykai turi būti tiriami empiriškai, nes žmonės nereatai žino daug daugiau (negu sociologai dažniausiai struktūrinio aiškinimo pagrindu priskiria jiems) apie tai, kokios jėgos juos veikia, nors jie ir negali diskursyviai paaiškinti tai, ką jie žino. Taigi bet kuris socialinis tyrimas turi tam tikrą "etnografinį momentą", kuris yra susijęs su "hermeneutiniu momentu", atliepiančiu analitinės socialinės teorijos terminus. Svarbu atskleisti visą žmonių pažinimo sferą, jo dis-

kursyvią raišką ir numanomą raišką, daryti empirinį tyrimą, kuris siekia apsvarstyti nenumatomus žmonių veiklos padarinius (nesiejant šio svarstymo su funkcionalistinio aiškinimo nuostatomis), pripažįstant, kad žmonės daro dalykus, kurie susiję su tam tikrais padariniais, išeinančiais už to konteksto, apie kurį šie veikėjai aktualiai žino, kad šie padariniai daro įtaką visai institucinei visuomenės struktūrai, nes jie visa tai daro ne dėl kažkokio funkcinio poreikio, o tai susiję su neįprastai paradoksaliais padariniais. Struktūrinimo teorija atmeta universaliųjų socialinio gyvenimo dėsnių sampratą, nes socialinio gyvenimo pažinimas yra dalis to paties socialinio gyvenimo, o tai sugriauna bet kurį universalų, fiksuotą ir griežtą ryšį, nes kiekvienas apibendrinimas veikia kaip numanomų ir nenumanomų veiklos padarinių jungtis. Apibendrinimai turi būti lankstūs ir įtraukti terminus, aiškinančius dalykus, apie kuriuos žmonės mąsto ir žino, ką jie ruošiasi daryti. Todėl programa, formuluojanti analitinių dėsnių tinklą, - teigia Giddensas, - yra paprasčiausiai bergždžia ir potencialiai susvetimėjusi programa. (Mullan 1997; 100-3) Struktūrinimo teorija būtų nedaug verta, jeigu nepadėtų nušviesti empirinio tyrimo problemų (Giddens 1984; xxix).

Giddenso socialinė teorija svarbiausiu tiek pačios socialinės teorijos, tiek brandžiosios moderniosios visuomenės atskaitos tašku padaro aktyvų asmenį, kuris socialinę struktūrą reflektiviai įtraukia į savo veiksmus, pasitelkdamas prižiūrimą socialinio gyvenimo tęstinės tėkmės pobūdį. Moderniasias socialines struktūras atkuria reflektyvūs individai, gyvendami globaliai susijusiame pasaulyje, kur tradicija praranda savo galią ir nebegali būti laikoma veiksmo priežastimi. Mūsų elgesys nebėra susijęs su veiksmiais, kurie buvo daromi mūsų šeimoje, mūsų mieste ar mūsų šalyje. Mūsų veiksmas kyla iš sąmoningų ir nesąmoningų priežasčių kompleksų, kai tradicinio ar nereflektyvaus veiksmo sferos sunyksta dėl įvairių išorinių priežasčių. Daugelis iš jų yra globalaus pobūdžio. Tai – anoreksija, kūno invazija, kai mada ir stilius darosi galingesni negu natūralus poreikis valgyti ir gyventi. Tačiau kartu reikia pabrėžti, kad struktūrinis visuomenės pagrindas keičiasi, bet ne sunyksta (Lloyd 1996; 18).

Štai kodėl Giddensas didelį dėmesį skiria sąvokoms, kurios galėtų nušviesti šiuolaikinius socialinius pokyčius vėlyvojoje modernybėje. Ypač svar-

bi yra dvilypės hermeneutikos samprata:

Dviejų prasmės fonų susikirtimas kaip logiškai būtina socialinių mokslų dalis, prasminga socialinė tikrovė kaip sukurta paprastų aktorių ir meta-kalbos, išrastos socialinės srities mokslininkų; čia aptinkamas nuolatinis šių dviejų aspektų „atitūkimasis“, būdingas socialinių mokslų praktikai. (Giddens 1984; 374)

Dvilypė hermeneutika susieja socialinės srities mokslininko ir kasdienio gyvenimo sąvokas, kadangi socialinės mokslinės idėjos yra būdingos paprasčiausiems žmonėms ir darosi naujos socialinės visatos, kurią analizuoja tyrėjas, dalis. Dvilypė hermeneutika rodo, kad socialinė teorija yra neišvengiamai kritinė teorija, siekianti apčiuopti kintančios socialinės tikrovės dinamiką, o jos sąvokos darosi socialinės tikrovės dalis, pakeisdamos pačią visuomenės prigimtį. Dvilypė hermeneutika suardo griežtus padalijimus tarp eksperto ir paprasto žmogaus, tyrinėjama socialinį gyvenimą ir formuluodama socialinę politiką.

Verta pažymėti, kad aptartasis Giddenso teorijos aspektas neretai tampa teorinės kritikos taikiniu. Pabrėžiama, kad Giddensas bando konstruoti socialinę teoriją remdamasis tik kognityviniu pagrindu, atsisiedamas nuo žmonių istorijos, papročių, įpročių, jausmų ir kitų ne-veiksnumo aspektų. Kognityvinio pagrindo nepakanka norint suprasti žmonių elgesį ir procesus. Papildydamas šią nuorodą, Stepanas Meštrovičius pažymi, kad didžiausias Giddenso teorijos trūkumas yra tas, kad struktūrinimo sąvoka ignoruoja kultūros idėją, kuri nors ir lėtai, tačiau palaipsniui darosi vis svarbesnė socialinių mokslų sąvoka. (Meštrovičius 1998; 25)

Tačiau reikėtų pabrėžti, kad pagrindinis struktūrinimo teorijos rūpestis – „ontologiniai“ socialinės teorijos klausimai, pirmiausia skirti atkurti žmonių veiklos, socialinio formavimosi ir socialinės transformacijos koncepcijoms. Giddenso požiūriu, rutininę ir tariamai „duotą“ fizinę-socialinę praktiką galiausiai nulemia kultūrinio požiūriu kintančios esamų individų, įsitraukusių į šią praktiką, sąveikos. Pati struktūra nėra intencionali ar prasminga. Tačiau, kaip nurodo Giddensas, „visuomenė nėra individualių subjektų kūrinys“ (Giddens 1995: xxi), nes socialinė sistema susideda iš institutų (tarp jų ir kultūros), kurių neįstengtume suprasti remdamiesi paskirų individų intencijomis. „Sistema“ diegia individams jų asmenybes formuojančias rutinas, kurios vienu ir tuo pačiu metu atkuria ne tiek individu-

alų identitetą, išskylantį sąveikos su kitais raidoje, bet veikiau pačią sistemą, abipusiškai susitarant dėl tam tikrų praktikos formų platesniame socialiniame kontekste. Šiuo aspektu St. Meštrovičius ne be pagrindo įrodinėja, kad Giddensas "stovi Parsonso šešėlyje" - per pastarąjį dešimtmetį pasidarė madinga kritikuoti Parsoną, bet įdomesnis dalykas yra tas, kad daugelis sociologų, nuo Mertono iki Habermaso, stengiasi imituoti Parsoną, - nors ir ironiška, tačiau tai daro ir Giddensas (Meštrovič 1998; 2). Tuo tarpu Anthony Kingo nuomone, nors Giddensas remiasi P. Wincho vitgenšteinišku požiūriu į vadovavimąsi taisyklėmis kaip intencionalų ir intersubjektyvų socialinį veiksmą, jis išplėtoja struktūros idėją, kuri iš tikrųjų sugrįžta į objektyvizmo glėbį, kurį atmetė tiek Winchas, tiek Wittgensteinas. Remiantis šiuo modeliu, vadovavimasis taisyklėmis nėra prasmingo pašnekėsio tarp individų dalykas, bet individualistinis objektyvios struktūros įgyvendinimas; individai nurodo į struktūrą, remdamiesi ne kitų individų supratimu, bet tik neišvengiamai įtraukdami ją į akimirkos praktiką, atkuriančią sistemą (King 2000; 367).

Kita vertus, nereikėtų užmiršti ir to, kad Giddenso vartojami terminai neretai visiškai prieštarausia nusistovėjusioms sociologijos konvencijoms. Giddenso aprašomos socialinės struktūros nėra paprasčiausi nusistovėjusių socialinių santykių kamienai, nors jis ir pripažįsta, kad yra realus pagrindas šitaip įvardinti struktūras. Tačiau Giddensas vis dėlto labiau pabrėžia taisyklių ir išteklių sistemas, kurias aktoriai pasitelkia kurdami šiuos santykių ir institucijų pavyzdžius. Šiuo požiūriu struktūros apima tik "virtualų" egzistavimą: socialinė struktūra susideda iš taisyklių ar taisyklių sistemų, kurios leidžia susiformuoti apčiuopiamiems sąveikos pavyzdžiams. Struktūros egzistuoja kaip "sumomentinami" (*instantiated*) dydžiai, kuriuos atskleidžia individų sąveikos, tačiau struktūros nėra tapačios šioms sąveikoms. Tokias sąveikas galima laikyti praktikos formomis, tam tikromis priemonėmis, kurias pasitelkdami individai atgamina ir transformuoja sąlygas, kuriomis jie patys ir vadovaujasi. Institucinės socialinių santykių struktūros suvaržo individus, tačiau kartu sužadina tas pačias taisykles, kuriomis vadovaudamiesi individai sukuria tokias struktūras. (Giddensas 1976; 128-9).

A. Giddensas skiria tris socialinės sąveikos aspektus, kuriuos atitinka santykiškai sistemiškos sa-

vybės. Tai – komunikacija, galia ir moralė (Giddensas 1976; 129-30). Komunikacijos - abipusio aktorių supratimo - dėka konstruojamos ir svarstomos reikšmės, kurios yra struktūrinamos pasitelkiant bendrąsias interpretacines schemas, "signifikacijos struktūras". Moraliniai sprendiniai sąveikoje siejami su papročiais ir įstatymais, kuriuos struktūrina moralinės ar įteisinimo taisyklės. Tuo tarpu galia (kaip priemonės, kurias pasitelkdami sąveikaujantys individai geba paveikti kitų elgesį) siejama su autoritetinėmis išteklių išsidėstymo ir paskirstymo taisyklėmis. Tačiau iš tikrųjų "taisyklių" kalba yra truputį klaidinanti, nes daug tiksliau sakyti, kad veiksmus įgyvendina "procedūros", kurios yra kodifikuojamos individualioje atmintyje. Procedūros egzistuoja kaip įgyti, įdiegti įgūdžiai, kurie organizuoja individų veiksmus. Procedūriniai įgūdžiai normaliai įgyvendinami rutinizuotais būdais. "Žmonės žino, kaip daryti šiuos dalykus, kurių jie išmoko, netgi tuomet, jeigu jie neišstengia suformuluoti šio žinojimo sąmonėje ar kodifikuoti jo formalia kalba". (López and Scott 2000; 96) Apskritai aktoriai tik iš dalies supranta taisykles, kurios yra įtrauktos į jų veiksmus. Sprendimas reikalauja paaiškinti kaip sąveikauja šios dvi pusės, kaip struktūrą kuriančios jėgos. Štai kodėl reikia pripažinti objektyvių, nepriklausančių nuo kuriančiųjų žmonių, ir subjektyvių, t.y. nusakančių kūrybišką veiksmą, struktūrinimo galių veiksnumą.

Wittgensteino "šnekos sociologija" (kalba susijusi su apibrėžtomis "gyvenimo formomis" ir paprastų veikėjų vartojama kaip mediumas, leidžiantis organizuoti jų kasdieninį elgesį) parodė, kad išraiškų prasmės turi būti suprantamos pagal santykį su visa vartojimų įvairove - ne tik "aprašymo", bet ir "įtikinėjimo", "įkalbinėjimo", "ironizavimo", "įvertinimo" ir t.t., - į kurią atsižvelgdami socialiniai veikėjai įvardija kalbą. Padarinys yra tas, kad sociologiniai tyrinėtojai nebegali nepaisyti kasdienės kalbos, pasirinkdami visiškai atskirą meta-kalbą, kuri "išvalo" kasdienės kalbos "miglotumą" ar "dvilypumą". (Giddensas 1995; 195-6) Paprasta kalba yra mediumas, tuo tarpu socialinis gyvenimas yra organizuojamas kaip prasmingas pasitelkiant jį sudarančius veikėjus. Vadinasi, tirti gyvenimo formą tolygu tirti paprastus šnekos būdus, kurie perteikia šią gyvenimo formą. Kaip pažymi Ira Cohen, žvelgiant į Giddenso tekstus aiškėja, kad jis jaučia gilią

pagarbą protėjiškiems socialinių veikėjų gebėjimams atkurti ir transformuoti savo pačių istorines aplinkybes: *“Struktūrinimo teorija yra labai nuosekli laikydamasi šio post-empiristinio požiūrio į ontologinių išvalgų prigimtį ir tikslus. Struktūrinė ontologija yra skirta būtent socialinio gyvenimo galimybių konstravimui: būdingų žmonių gebėjimų ir esminių sąlygų, kurių dėka socialinių procesų bei įvykių raida ir padariniai sukuriami ir formuojami empiriškai skirtingų būdų įvairovėje.”* (Cohen 1987; 279, išskirta autorės).

Giddenso *struktūros dvilypumo* ir dvilypės hermeneutikos sąvokos geriausiai nušviečia jo teirinius uždavinius. Kaip jau minėta, struktūros dvilypumas nusako, kad žmonės ir remiasi socialinėmis struktūromis, ir kuria jas savo kasdienėje socialinėje veikloje. Tuo tarpu dvilypė hermeneutika nusako tam tikrą sąveikos procesą, kur skirtingi socialinės srities mokslininko ir aktyvaus asmens žodynai nuolat prasismelkia vienas į kitą, tyrėjams nagrinėjant bendrąsias paprastų žmonių praktikos ir diskurso formas, o socialinės srities mokslininkų atradimams skverbiantis į kasdienę kalbą.

Kritikuodamas struktūrinio funkcionalizmo “ortodoksinį konsensą”, Giddensas parodo, kad funkcionalizmo hegemonija nukreipia sociologiją klaidinančia kryptimi, padėdama institucionalizuoti na-

Išvados

Metodologiniu požiūriu dabartinių socialinių teorijų pagrindas yra sudėtinis. Sudėtinis analizės lygmenų kamienas nebegali apsiriboti arba tik abstrakčių modelių aprašymu, arba tik empirinių tyrimų rezultatais: skirtingų teorinių kryptų analizė kartu yra ir įvairių empirinės tikrovės lygmenų įtraukimas į sudėtinį aiškinimo pagrindą. Įvairiapusiškų metodologinių komponentų įtraukimas skatina tyrinėti šiandienos teorijų istoriją ir rodo praktinę jos svarbą.

Nūdienos socialinių teorijų raida rodo, kad atsisakoma paprasčiausio ankstesniųjų teorijų rekonstravimo, bet veikiau siekiama į naujas sociologinio mąstymo formas kritiškai įtraukti bemaž visų socialinės srities ir humanitarinių mokslų komponentus. Neapibrėžtumas išsiskverbia į pačias sociologijos prielaidas, nes klausiama apie lemiamą vaid-

tūralistinę socialinės tikrovės tyrimo modelį. Svarbi Giddenso analizės išvada: tiek funkcionalizmas, tiek empirinė sociologija, nepaisant to, kad egzistavo priešinguose ašigaliuose, sukūrė tą patį racionalistinę-empiristinę reprezentacijos modelį, kuris į pirmą vietą iškelė “natūralistinę” arba teorinio, arba empirinio “fakto” objektyvumą ir savaime suprantamumą.

Giddenso teigimu, socialinės srities mokslininkai turi pripažinti unikalų ekspertų ir *kasdienio diskurso* sąveiką, kurią svarbu įtraukti į pačią teoriją ir tyrimo struktūrą. Reprezentacinė-objektyvioji sociologija, viena vertus, pasitelkdama kiekybinius metodologinius instrumentus, pačius tyrėjus atitolina nuo galimybės daryti poveikį socialinei tikrovei. Kita vertus, abstrakčius teorinius ginčus turėtų pakeisti naujoji sociologijos orientacija – dėmesys realioms žmonėms ir domėjimasis praktinėmis problemomis. Tai rodo pastarojo laikotarpio intelektinis posūkis: socialinė kalbos analizė liudija, kad negalima atskirti asmens ir visuomenės, bet priešingai, svarbu abipusiškai jungliais ryšiais susieti subjektyvų žmonių patyrimą su platesniais socialiniais procesais.

Esminis sociologinės analizės uždavinys yra pasiūlyti *sudėtinę teorinę pagrindą* siekiant paaiškinti šių dienų socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo transformacijas. Taigi Giddenso reflektyvus stratifikacijos modelis sutelkia dėmesį ne tik į objektyvias galias, bet ir į naujas subjektyvumo formas.

menį, kurį konstruojant tikrovę vaidina naratyvas. Naratyvo sąvoka darosi svarbi šiandienos sociologijoje, skatindama svarstyti santykį tarp reprezentacijos ir tikrovės.

Kadangi nūdienos sociologija vis dažniau savo veiklą sieja su viešąja, praktine, kritine sfera, stiprėja ir reflektyvusis svarstymų pagrindas. Šiandieną pasirenkamas standartas, anksčiau plačiai taikomas meno kritikoje, – kilęs iš skirtumo tarp “vaizdinio” ir “vaizdavimo”, tariamai natūralios suvokimo savybės ir gebėjimo įvardinti šią savybę kaip istorinę ir socialinę konstrukciją. Svarbiausia, jog tai nėra perskyra, kuri kritiškai ir gana vienpusiškai vertina tik vieną – empirinį – lygmenį. Vaizdinio ir vaizdavimo perskyra ne tik pabrėžia, kad stebėjimu pagrįstas naivusis empirizmas iš tikrųjų visuomet turi numanomas vertybines ir teorines

prielaidas, bet nurodo tiek empirinio, tiek teorinio vaizdinio – reprezentacijos – problemškumą.

Durkheimo reprezentacijos samprata kvietė tirti ne stebimą, empirinę, bet konceptinę, vidinę socialinio fakto aplinką, kadangi socialinio fakto funkcija tegali būti socialinė. Plėtodamas savo teiginį apie kolektyvinės sąmonės svarbą darbo pasidalijimo procesuose, Durkheimas pabrėžė, kad socialiniai faktai susideda iš „reprezentacijų ir veiksmų“. Durkheimo reprezentacijos modelis, kuris iš esmės nulėmė moderniosios sociologijos pradininko ir lyderio Talcotto Parsonso modelį, o kartu ir tolesnės sociologijos raidą, nurodo, kad objektyvioji socialinių reiškinių analizė sietina su socialinės struktūros formomis. Štai kodėl veikale Sociologijos metodo taisyklės jis paskelbia principą, kad socialiniai faktai tuo lengviau gali būti objektyviai pavaizduoti, kuo labiau jie atsieti nuo individualių faktų, kurie juos išreiškia.

Ankstyvajame veikale Socialinio veiksmo struktūra Parsonsas, pasitelkdamas analitinį „elementaraus veiksmo“ realizmą, daugiau dėmesio skyrė empiriniams reprezentacijos aspektams, tuo tarpu vėlesniame veikale Socialinė sistema jis išplėtojo Durkheimo socialumo kaip tikrovės sui generis modelį, kuris pabrėžia, kad objektyvių socialinių faktų nustatymas turi radikalai atsieti nuo stebimų, empirinių faktų. Parsonsas, pasitelkdamas Durkheimo sociologijos principus, išplėtoja socialinės sistemos koncepciją. Tai – sudėtinga statuso vaidmenų (socialinių padėčių, elgesio lūkesčių, atlygių ir sankcijų) visuma, kurią kontroliuoja normos ir vertybės. Tokį laiko atžvilgiu pasikartojančių sąveikų procesą Parsonsas vadina institucionalizacijos terminu. Tai žmonių motyvacijų ir normatyvinių pavyzdžių dermės klausimas, kurio paskirtis – nustatyti atsinaujinančių socialinių sąveikų struktūrinius požymius ir suprasti vadinamosios „hobsiškos“ tvarkos problemos prigimtį. Sudėtinė statuso-vaidmens sąvoka yra pagrindinis socialinės sistemos vienetas. Tai – struktūrinis socialinės sistemos komponentas. Statusas nusako struktūrinę padėtį socialinėje sistemoje, o vaidmuo įvardija tai, ką veikėjas daro, užimdamas tokią padėtį. Kartu atsižvelgiama į jo funkcinę svarbą platesnei sistemai. Parsonsas, pasitelkdamas Durkheimo ikisutartinio solidarumo sampratą (kurios prielaida – be esminio pasitikėjimo jausmo, iš principo nėra galimi racionalūs, utilitariniai mai-

nai), teigia, jog solidarumas pirmiausia sukuriamas vertybių sferoje. Socializacijos proceso laikotarpiu pagrindinės visuomenės vertybės yra internalizuojamos. Sėkmingas socializacijos procesas rodo, kad normos ir vertybės yra internalizuojamos, t.y. jos darosi veikėjų „sąžinės“ dalis. Taigi, siekdami savo interesų, „aktoriai“ iš tikrųjų tarnauja sistemos kaip visumos interesams. Parsonso sociologijoje aktoriaus laisva valia, pastangos, interpretavimo galimybės ir tikslų pasirinkimas iš tikrųjų išstipsta sisteminėje institutų analizėje, kuri pagrindinį dėmesį skyrė aktoriaus poreikiams-nuostatoms, išsiskynsioms normatyviniuose socialinių vaidmenų lūkesčiuose ir išsidėsčiusioms simetriškose veiksmo posistemių struktūrose. Aktualios socialinės sferos „pasipriešinimo“, t.y. hobsišką utilitarizmo, problemą Parsonsas redukuoja į simetrišką socialinės sistemos posistemių analizę, šitaip sukurdamas perdėm racionalistinį reprezentacijos modelį.

Anthony'io Giddenso požiūris į klasikinį – Durkheimo ir Parsonso – reprezentacijos modelį iš esmės skiriasi. Giddenso sociologijoje atsiranda pamatinis veiksnys – reflektyvus žmonių vaidmuo formuojant ir atkuriant socialinius institutus, – kuris (tiksliau kalbant, daugelis šio veiksmo padarinių) suaižo klasikinį racionalistinį-teorinį reprezentacijos modelį. Šiuo atveju svarbus yra santykis tarp aktyvių žmonių subjektyvios galios ir objektyvios realybės galios. Sudėtingi galios pasiskirstymo tikrovėje klausimai skatina klausiti, kaip yra sukuriamos socialinės struktūros. Giddenso struktūros samprata atmata „dualizmą“, objektyvių ir subjektyvių struktūrų priešpriešą ir svarsto santykį tarp subjektyvios veikiančiųjų žmonių galios ir objektyvios struktūrų galios, šį klausimą nagrinėdama kaip struktūrinimo dvilypumą.

A. Giddenso struktūros samprata yra glaudžiai susijusi su praktine sąmone, kurią sudaro abipusiai „numanomo pažinimo“ kamienai: struktūrinimo teorija ypač pabrėžia, kad individai paūindami atkuria socialinę sistemą. Dėl šios priežasties vengiama „užgožti“ paprastą veikėją, kadangi funkcionalizmas ir struktūralizmas klaidinančiai pavertė individus kultūros dopingo vartotojais, kurie nesąmoningai paklūsta platesnės sistemos poreikiams. Norėdamas paaiškinti socialinės sistemos atkūrimą neūgoždamas pažinių socialinių veikėjų, Giddensas susitelkia į struktūros sampratą, susijusią su tam

tikromis taisyklėmis ir ištekliais, kuriuos individai pasitelkia savo socialinėje praktikoje. Socialinės struktūros dvilypumas keičia ir “išorinio pasaulio” apibrėžimą. Anot A. Giddenso, pati struktūra nėra diurheimiška prasme “išoriška” individams. Giddensas pabrėžia dvilypę nūdienos pokyčių prigimtį: silpnėjant kai kurių socialinės tikrovės sferų rizikingumui, paūmėja anksčiau nežinomi rizikos veiksniai.

Giddenso struktūros dvilypumo ir dvilypės hermeneutikos sąvokos geriausiai nušviečia jo teorinius uždavinius. Struktūros dvilypumas nusako, kad žmonės ir remiasi socialinėmis struktūromis, ir kuria jas savo kasdienėje socialinėje veikloje. Tuo tarpu dvilypė hermeneutika nusako tam tikrą sąveikos procesą, kur skirtingi socialinės srities mokslininko ir aktyvaus asmens žodynai nuolat prasismelkia vienas į kitą, tyrėjams nagrinėjant bendrąsias paprastų žmonių praktikos ir diskurso formas, o socialinės srities mokslininkų atradimams skverbiantis į kasdienę kalbą.

Kritikuodamas struktūrinio funkcionalizmo “ortodoksinį konsensą”, Giddensas parodo, kad funkcionalizmo hegemonija nukreipia sociologiją klaidinančia kryptimi, padėdama institucionalizuoti natūralistinį socialinės tikrovės tyrimo modelį. Svarbi Giddenso analizės išvada: tiek funkcionalizmas, tiek

empirinė sociologija, nepaisant to, kad egzistavo priešinguose ašigaliuose, sukūrė tą patį racionalistinių-empiristinių reprezentacijos modelį, kuris į pirmą vietą iškėlė “natūralistinį” arba teorinio, arba empirinio “fakto” objektyvumą ir savaime suprantamumą. Esminis sociologinės analizės uždavinys yra pasiūlyti sudėtinį teorinį pagrindą siekiant paaiškinti šių dienų socialinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo transformacijas. Giddenso reflektyvus stratifikacijos modelis sutelkia dėmesį ne tik į objektyvias galios, bet ir į naujas subjektyvumo formas.

Giddenso teorinis projektas nusako tam tikrą tęstinumą su aptartuoju klasikiniu modeliu. Kaip ir T. Parsonsas, jis pateikia pamatinių teorinių tekstų interpretacinę analizę, kuri remiasi tam tikrais tikrovės reprezentavimo modeliais. Vis dėlto svarbiausiu socialinės teorijos, o kartu ir moderniosios visuomenės atskaitos principu, priešingai negu Durkheimas ir Parsonsas, jis pasirenka aktyvų asmenį, kuris į savo veiksmus reflektyviai įtraukia socialinę struktūrą, pasitelkdamas prižiūrimą socialinio gyvenimo tęstinės tėkmės pobūdį. Dėl šios priežasties iš esmės pertvarkomos ir sociologinės sąvokos, į analizę įtraukiant reflektyvų, naratyvinius, kontekstinius, pragmatinius aspektus, kuriuos išskiria Giddenso dialoginės sociologijos principai.

Literatūra:

Baudrillard, Jean. 1983. *In the Shadow of the Silent Majorities, or, The End of the Social and Other Essays*. New York: Semiotext(e) and Paul Virilio.

Baudrillard, Jean. 1983. *Simulations* (transl. Paul Foss, Paul Patton and Philip Beitchmann). New York: Semiotext(e).

Bauman, Zygmunt. 2000. “Sociological Enlightenment – For Whom, About What?”, *Theory, Culture & Society*, Vol. 17 (2): 71-82.

Cohen, Ira J. 1987. “*Structuration Theory and Social Praxis*” in Anthony Giddens and Jonathan Turner (eds.) *Social Theory Today*. Stanford: Stanford University Press.

Denzin, Norman. 1996. “Sociology at the end of the century”, *The Sociological Quarterly* 37: 743-52.

Durkheim, É. (1999). *Elementarios religinio gyvenimo formos. Toteminė sistema Australijoje* (iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė ir Jonė Ramunytė). Vilnius: Vaga.

Durkheim É. (2001). *Sociologijos metodo taisyklės*. (Iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Karazijaitė.) Vilnius: Vaga.

Giddens, Anthony. 1976. *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*. London: Hutchinson.

Giddens, Anthony. 2001 [1978]. *Durkheimas*. Vilnius: Vaga.

Giddens A. 1984. *The Constitution of Society. Outline of the*

Theory of Structuration. Cambridge: Polity Press; Berkeley: University of California Press.

Giddens, Anthony. 1987. *Social Theory and Modern Sociology*. Cambridge: Polity Press; Stanford: Stanford University Press.

Giddens, Anthony. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press; Stanford: Stanford University Press.

Giddens, Anthony. 2000 [1991]. *Modernybė ir asmens tapatumas. Asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. [Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age]. Vilnius: Pradai.

Giddens, Anthony. 1995. *Politics, Sociology and Social Theory. Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*. Stanford: Stanford University Press.

Ferber, Abby L. 2000. “A Commentary on Aguirre: Taking Narrative Seriously”, *Sociological Perspectives* 43 (2): 341-50.

King, Anthony. 2000. “The Accidental Derogation of the Lay Actor. A critique of Giddens’s Concept of Structure”, *Philosophy of the Social Sciences*, Vol. 30 (3): 362-384.

Lichtblau, Klaus. 1995. “Sociology and the Diagnosis of the Times or: The Reflexivity of Modernity”, *Theory, Culture & Society* 12: 25-52.

Lloyd, John. 1997. "Interview: Anthony Giddens", *New Statesman* 10: 18-19.

López, José and Scott, John. 2000. *Social Structure*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

Meštrović, Stjepan G. 1998. *Anthony Giddens. The last modernist*. London and New York: Routledge.

Mullan B. *Sociologists about Sociology*, London: Routledge and Kegan Paul, 1987.

Parsons, Talcott. 1937a. *The Structure of Social Action. Vol. I*. New York: McGraw-Hill.

Parsons, Talcott. 1937b. *The Structure of Social Action. Vol. II*. New York: McGraw-Hill.

Parsons, Talcott. 1951. *The Social System*. New York: The Free Press, London: Collier-MacMillan Limited.

Parsons, Talcott. 1997. *Socialinio veiksmo struktūra, Sociologija. Mintis ir veiksmai 1*: 32-46.

Richardson, Brian. 2000. "Recent Concepts of Narrative and the Narratives of Narrative Theory". *Style, Vol. 34* (2): 168-76.

Išnašos

¹ Pavyzdžiui, Giddenso sociologijoje išsipainiojimo (*disembedding*) terminas yra susijęs su svarbiausiu dabartinės tikrovės bruožu – erdvės ir laiko aspektų pertvarkymo poreikiu. Sociologijos klasikas Ėmile'is Durkheimas (kaip ir vėlesnė sociologinė "struktūrinio funkcionalizmo" mokykla), nusakydami perėjimą iš mechaniškojo į organiškąjį visuomenės tipą, vartojo diferenciacijos sąvoką. Anthony Giddensas papildė šią sąvoką, sutelkdamas dėmesį į "ribos" problemas, išskylančias reflektuviuose, dinamiškuose ir abstrakčiuose modernųjų institutų kontekstuose: "Išsipainiojimo (*disembedding*) vardu aš vadinu socialinių santykių "išskėlimą" iš vietinių sąveikos kontekstų ir jų pertvarkymą už neapibrėžtų laiko-erdvės tarpinių. Sociologai dažnai svarstė perėjimą iš tradicinio į modernų pasaulį pasitelkdami "diferenciacijos" ar "funkcinės specializacijos" terminus. Judėjimas iš mažos apimties sistemų į agrarines civilizacijas ir po to į moderniasias visuomenes šiuo požiūriu gali būti traktuojamas kaip progresyvios vidinės sklaidos procesas. Tokį požiūrį galima kritikuoti įvairiais aspektais. Šioji koncepcija linkusi prisiliesti prie evoliucinės perspektyvos, neskiria dėmesio "ribos problemai" asociacinių (*societal*) sistemų analizėje ir gana dažnai priklauso nuo funkcionalizmo sampratų. <...> Tačiau dar svarbiau, turint galvoje svarstomus klausimus, kad nepakankamai atsižvelgiama į laiko-erdvės atitolinimo problemą. Diferenciacijos ar funkcinės specializacijos sampratos ne itin tinkamos nagrinėjant erdvės ir laiko suskaidymą socialinių sistemų požiūriu. Vaizdins, kurį sužadina išsipainiojimas, geriau apčiuopia kintančias laiko ir erdvės projekcijas, kurios turi didelę svarbą socialiniams pokyčiams apskritai ir modernybės prigimčiai konkrečiai." (Giddens 1990; 21-22)

² Pabrėžtina, kad patikrinimo klausimai neturėtų būti atskiriami nuo politinių ir moralinių klausimų svarstymo. Stephe-
no Turnerio nuomone, gana žiaurus, tačiau gana viltingas sociologijos raidos ženklas yra tas, kad sunyko iliuzijos, kurias kūrė Parsonso-Mertono imperija. Tačiau nors sociologai ir pasimokė iš šio patyrimo, vis dėlto "vyrauja tolerantiško pa-

Seidman, Steven. 1994. "The end of sociological theory" in Steven Seidman (ed.) *The Postmodern Turn. New Perspectives On Social Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schneider, Mark A. 1997. "Social dimensions of epistemological disputes: The case of literary theory", *Sociological Perspectives* 40 (2): 243-64.

Tiryakian, Edward A. 1971. "Introduction to the Sociology of Sociology" in Edward A. Tiryakian (ed.) *The Phenomenon of Sociology. A Reader in the Sociology of Sociology*. New York: ACC.

Turner, Stephen. 1990. "Delusions of Empire", *American Sociologist* 21 (3): 290-4.

Vėberis, M. 1990. "Mokslas kaip profesinis pašaukimas", *Problemos* 42: 69-82.

Welsch, Wolfgang. 1996. "Aestheticization Processes. Phenomena, Distinctions and Prospects", *Theory, Culture & Society* 13 (1): 1-24.

Woodwiss, Anthony. 2001. *The Visual in Social Theory*. London & New York: The Athlone Press.

glostymo ir perdėtų pagyrų dvasia. Mašina mala toliau. Žmonės dalyvauja pernelyg daug finansuojamų konferencijų, publikuoja perdėtą daug straipsnių, nepaisydami mažėjančios "namų" auditorijos" (Turner 1990; 292). St. Turneris nurodo gyvybingą tradicinę Albiono Smallo, Charleso Ellwoodo, Hario'io Elmerio Barneso alternatyvą, kuri socialinę teoriją suprato kaip savarankišką discipliną, istorinį praeities socialinės minties mokyklų tyrimą, žinojimą daugiau ar mažiau susijusį su įžvalgaus (*intelligent*) asmens pasaulio supratimu, bet ne socialinės statistikos priedėliu. Tokia sociologija turėtų pertvarkyti "antrinę mintį vietoj skubotų pirminių minčių", sudarančių populiarias sociologijos rūšis, perteikiančias tik savo "įspūdžius" ir svarstytų susijusius su gyvenimu dalykus, kurie domina paprastus žmones.

³ Bemaž visos teorinės kryptys pripažįsta pasirinktų pirminių modelių dirbtinumą, metaforinį jų pobūdį, tačiau, nepaisant to, kiekvienas modelis suponuoja pakankamai griežtą vidinę sandarą: teiginių ir sąvokų sisteminimas neišvengiamai skatina tikėti savo modelių ir iš jų išplaukiančių socialinės tikrovės reprezentacijų "realumu". Taigi dirbtiniai sociologijos elementai gali būti tiek "teoriniai modeliai", tiek "empiriniai duomenys", kurių sisteminimas dar nesuteikia pagrindo teigti, jog mokslinė veikla pateikia tikrovės "reprezentaciją". Pagaliau tai, kas socialiniu požiūriu regima, nebūtinai sociologiniu požiūriu yra svarbiausia, kaip teigia Anthony Woodwissas. Juk apskritai dėl šiuolaikinio "reklaminės kultūros" persmelkimo, t.y. informacijos ir netgi žinojimo pavertimo preke ir gebėjimo visai tai "pateikti palankioje šviesoje" nederėtų teigti, kad dalykai yra tokie, kokie jie atrodo esą: "Stingant tokio skepticizmo, pavojus yra tas, kad socialinė teorija darosi paprasčiausiai reklaminės kultūros aspektas, bet ne potencialus jos priešnuodis." (Woodwiss 2001; viii)

⁴ Kaip jau minėta, Ėmile'is Durkheimas vartojo specifinę socialumo kaip tikrovės sui generis sąvoką, išplėtodamas svarbią "sociocentrizmo" tezė, nusakančią socialinės sferos pir-

menybę žmonių patyrimo atžvilgiu. Kolektyviniai mentaliniai ryšiai – socialiniai santykiai – sudaro svarbiausią tikrovės *sui generis* aspektą. Jie priklauso nuo specifinių morfologinių sąlygų, tačiau esti santykiškai savarankiška visuomenės “socialinė aplinka”. Todėl pamatinis socialinės struktūros aspek-

tas yra vadinamieji kolektyviniai vaizdiniai - tikėjimai, idėjos, vertybės, simboliai ir lūkesčiai. Suvaržymai nėra išoriškos kontrolės priemonės, bet veikiau internalizuoti moraliniai individų įsipareigojimai vadovautis visuomenės gyvenimo taisyklėmis, kurios yra pačiuose individuose, bet ne “už jų”.

Summary

This article critically examines the notion of representation by specifying the critical aspects of its contemporary development. The concept of “representation” most forcefully advanced by Durkheim has formed the basis for a kind of the social science that stresses the ‘naturalistic’ objectivity and externality of so called social facts. The unique and external character of what Durkheim terms reality *sui generis* is equivalent of Parsons’ concern with what he called the “emergent properties” of social systems. The turn of latter-day so-

ciological inquiry shows that under the new perspective the sociology undergoes a radical reframing of “representationism”. As the self-sufficient social facts or the reality *sui generis* is treated with distrust, the emphasis is laid upon contextual, pragmatic aspects of an academic activity. The relationship between text and reality is reformulated and challenges the representationalist paradigm prevalent in sociology. Furthermore, the narrative approach forces us to explore our understanding of the moral origins of sociological theory.

Įteikta 2002 07 01

Pateikta spaudai 2002 07 10

Algimantas Valantiejus
Klaipėdos universitetas
Socialinių mokslų fakultetas
Minių g. 153, Klaipėda